

HA AKON

Historisk tidsskrift for Eidsberg historielag – Nr. 1 2015 – Årgang 8

Høytorp fort

*I 2015 var det 100 år siden Norges største innlandsfestning
sto ferdig på Mysens høyeste punkt, 226 m.o.h.
Tre av de fire opprinnelige tårnkanonene som sto på Høytorp fort
frem til tyskerne demonterte og flyttet dem i 1943 til Vestlandet,
har kommet tilbake der de hører hjemme!*

Redaksjonens hjørne

Salutt! Nå har du i hendene den åttende utgaven av det lokalhistoriske tidsskriftet utgitt av Eidsberg historielag. Denne gangen har Haakon en kanon på forsiden for å feire at Høytorp fort er 100 år. Dette er også markert med en fyldig artikkel inne i bladet.

Blant andre saker ærer vi vår eget æresmedlem Thor Høitomt med en minneartikkel. Han gav oss så mye, som politiker, lokalhistoriker og ikke minst – som medmenneske. Et annet æresmedlem, Karl Ole Engen, deler minner fra oppveksten. Sitter du med lignende stoff for neste utgave av Haakon?

Forrige nummer bar preg av krigsutbruddet og krigsårene. Haakon 8 står mer i fredens og gledens tegn, men også med smertefulle minner. Iohan Voldens artikkel gir en god balanse.

Dette noen høydepunkter i Haakon. Nei, det er vel bare høydepunkter i denne utgaven. Vi i redaksjon vil gjerne ha noen reaksjoner fra dere lesere. Ris og ros – og nytt stoff. Kontakt oss direkte med tilbakemelding og/eller stoff og foto, gamle avisutklipp, brev eller idéer. Du kan også sende meldinger og stoff til post@eidsberghistorielag.no. Du treffer de fleste av oss i Torsdagsklubben som møter hver andre torsdag i måneden, kl. 10.00 på Folkenborg. Vel mott til litt mimring!

Redaksjonskomitéen 2015 har bestått av:

Eldbjørg Skaug, Dag Mysen, Jorun Westerby, Halvor Johan Kolshus, Inger Elise Solheim, Jorun Garseg og Karl Ole Engen.

- Thor Gunnar Høitomt
- Wilhelm Molberg Nilssen
- Da krigen kom
- Dager vi aldri glemmer
- Da freden kom
- Fenrik David Blid
- Høytorp fort 100 år
- Unggutt i 30-åra
- Eventyrlige år i Røverborgen
- Begravelse for Sofie og Anton
- Brev fra Enerhaugen

Thor Gunnar Høitomt

Av Karl Ole Engen

Thor Gunnar Høitomt, født 23.05.1929, død 25.08.2013, var sønn av Magne Høitomt (1895–1931) og Ingeborg (f. Homstvedt) (1899–1984).

Far Magne døde da Thor var bare to år. Han og mor flyttet fra Gjeterud i Trøgstad til Homstvedt. Her vokste Thor opp, sammen med mor og onklene Jørgen og Kristen.

I 1936 begynte Thor på Homstvedt skole, men kom senere over til Folkenborg. Hans neste utfordring ble real-skolen på Mysen. Deretter studerte han ved Follo landbruksskole og tok to kurs ved Østfold husflidskole. Thor har skrevet om skolegangen sin i «Haakon» årgang 2002, side 98.

Veien videre

Thor var med i gårdsarbeidet sammen med onklene sine. Det ble en viktig lærdom i praktisk gårdsarbeid som kom til nytte seinere i livet. Han kom snart med i ungdomsarbeidet i Hærland. Her ledet han ungdommen på «De skrå bredder», til glede og moro for ungdommen, og ikke minst for publikum. Han var formann i Hærland bygdeungdomslag i mange år.

Etter hvert begynte han å forpakte Homstvedt. Hans virke og dyktighet som gårdbruker ble snart synbart. Han ble valgt inn i ledelsen for Hærland bondelag, som formann fra 1967 til 1972. Siden var han formann i Østfold bondelag fra 1973 til 1975. Gjennom deltakelse i slike lag og foreninger, ble veien til politikken ikke lang.

Kommunepolitikk

Thor ble en fremtredende politiker i Eidsberg kommune. Han representerte Senterpartiet og var ordfører i Eidsberg i hele åtte år, fordelt på periodene 1981–1982, 1984–1985 og 1988–1991. I tillegg var han varaordfører i fire år. Slik sett var han en senterpartilink mellom Johan Volden og Knut J. Herland. Han var fast medlem i kommunestyret i årene 1976 til 1991. I tolv av disse årene var han medlem av formannskapet. I tillegg hadde Thor i en 30-årsperiode en rekke andre verv i kommunen.

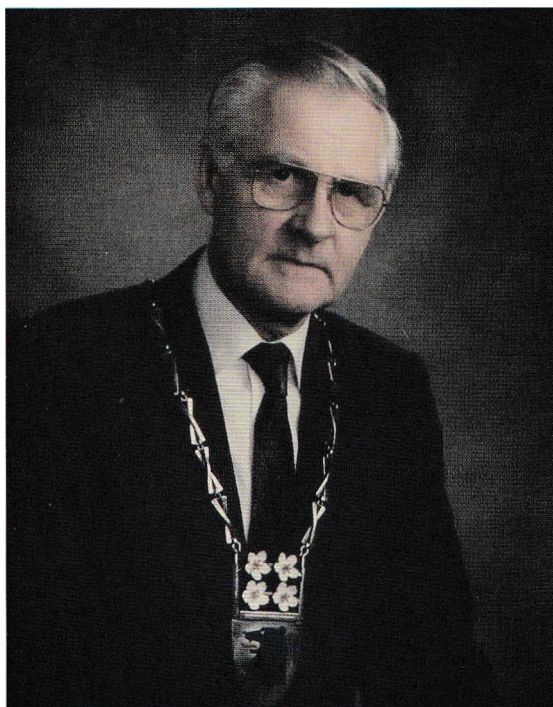
Vister

Thor og Åse (født Østreng i 1937), giftet seg i 1959. De fikk Hans Magne (født i 1963), som er gift (1988) med Wenke (født Jonassen i 1966). De har barna Åse Marita (født i 1990) og Håvard (født 1993).

Thor forpaktet Homstvedt en tid før de i 1977 overtok eiendommen Vister i Hærland, etter foreldrene til Åse (Hans Østreng (1907–1986) og Asta (1907–1987)). Søstrene til Åse er Synøve (født 1942) og Marit (født 1945). Hans og Asta kjøpte eiendommen i 1934 av Jon C. Botten. I tillegg til Vister, overtok Thor i 1973 eiendommen Åsengen i Trøgstad kommune etter Ragna og Harald Høitomt. Eiendommene er nå overtatt av Hans Magne.

Historielaget

Thor ble medlem i historielage s styre på årsmøtet 22. april 1992, e e. en tid

Tidligere ordfører Thor Gunnar Høitomt. Foto: Tore Grinna, Mysen

å ha vært kommunens representant i styret. På årsmøtet 11. april 1993 ble Thor valgt til nestformann i historielaget og i styringsutvalget. Han ble valgt som formann på årsmøtet 2. april 1998. Thor gikk av som formann 1. januar 2000. På jubileumsfesten 20. november 2010 utnevnte Eidsberg historielag Thor Høitomt til æresmedlem, (se «Haakon» 2011, 4.årgang).

I hans tid som medlem i ledelsen, i styringsgruppen for museet og som en meget aktiv historiker, ble et stabbur som kom fra Elvestad i Hærland, plassert på husmannsplassen, et vognskjul fra Østreng ble flyttet hit, Narvestadveien ble bygget om, og så videre.

Etter bokettersyn, ble historielaget og museet pålagt å bli skilt fra hverandre. For å kunne beholde offentlige tilskudd, måtte museet gjøres selvstendig og

ha vanlig arbeidsgiveransvar. Etter drøftinger og godkjenning fra fylkesmannen, ble Stiftelsen Folkenborg museum opprettet på et ekstraordinært årsmøte 25. oktober 1999. Det ble opprettet vedtekter for Stiftelsen Folkenborg museum, og vedtektene for historielaget ble dermed endret. Thor ble valgt som formann i styret for stiftelsen med virkning fra 1. januar 2000. Med seg fra historielaget fikk han Karl Ole Engen og Jul Aage Krosby.

Kirkeblåvens historie

«Da vi høsten 2004 tok det første spastikket på tomta.» Slik begynner Thor sitt innlegg om Kirkeblåvens historie i «Haakon» årgang 4, side 9 (2011). Her forteller han om konsolideringsprosessen mellom museene i Østfold, og om byggearbeidene frem til ferdig museumsbygg. Vi viser til hans gode beskrivelse om arbeidet omkring nybygget på Folkenborg, og om andre saker som han behandlet.

Nå har alle museene i Østfold fylke gått sammen. Fellesskapet har fått navnet «Østfoldmuseene».

Til slutt

Thor Høitomt var en rettskaffen, ærlig og tydelig medarbeider. Han var en hedersmann som hadde evne og vilje til samarbeid med andre. Det gav gode løsninger på krevende saker, løsninger som alle var fornøyde med. Slik viste han seg som en god leder. Thor var hyggelig, hadde en lun humor og gikk ikke av veien for en god historie.

Vi savner ham, men størst savn har jo hans nærmeste pårørende.

Wilhelm Molberg Nilssen

f. 27. mars 1915 i Bergen

Av Dag Mysen

Norgesberømt Mysenpatriot

I 1918 kom det en pjokk på 3 år med et flyttelass til Mysen. Pjokken het Wilhelm, og var yngste sønn av postmester Nils Bjørn Nilssen, som dette året ble ansatt som postmester på Mysen. Wilhelm tilbrakte sine gutte- og ungdomsår her, og har fulgt levende med i Mysens liv og utvikling i alle år siden, blant annet gjennom å være medlem i Eidsberg historielag, og gjennom kontakten ellers med gamle venner.

Wilhelms og min familie ble knyttet sammen. Min bestefar Anton Hamil var ofte innom postmesterens kontor for en prat. Min onkel Arnbjørn, som døde som ung voksen, var bestevenn med Wilhelms eldste bror Andreas, min far Dagfinn og Wilhelms bror Odd var venner så lenge min far levde, og min tante Liv (Lund) var omgangsvenninne med Wilhelms søster Evy.

Jeg ringte Wilhelm i mars, like etter feiringen av hans 100-årsdag. En ungdommelig damestemme tok imot på telefonen. Det var hans kone som er 95. Hun ropte på Wilhelm som da nettopp var kommet hjem fra en lengre skitur. Vi to hadde en god samtale, den første kontakten siden jeg var barn. Siden har jeg satt meg inn i livet han har levd, både på Mysen og i Gudbrandsdalen, der han fikk sitt voksne virke og fremdeles bor, i Lillehammer. Han er et oppkomme av livsenergi og virkekraft, og er fremdeles velsignet med en gnistrende hukommelse. Dessuten er han

Wilhelm Molberg Nilssen, en fortsatt sprell levende 100-åring!

en reflektert systematiker som har samlet og lagret informasjon gjennom hele livet. Derfor har han vært, og er, en skattet kunnskapskilde for dem som arbeider med historie over hele det brede feltet som favner livet han har levd.

Han forteller at Mysen ble hans barndoms- og ungdoms-paradis. Den vakre Mysengryta med elva og Fjella ga rik anledning til friluftsliv og idrett. Han ble del av en glad guttegjeng som fikk med seg alt stedet kunne by på av muligheter og herligheter. Det var Sebastian og Arnt Andresen, Bjarne og Alf Jahren, David Blid, Erling Trippestad, Magne Skattum og mange and e.

De opplevde hvordan våren kom med stærens inntog i fuglekassene hos Svennebygutta (urmaker Svenneby). Det ble stikkedusting på åpne flekker ved Grefsliestrykkeriet, på Hamilsaga og ved maskinstallen på jernbanestasjonen. Det var turnoppvisning på idrettsplassen 17. mai og folketog til Birkelunden med «Jørntvedtmusikken».

Hele sommeren ble levd ut med nedbrettede strømper, kortbuksa og nye gummisko fra Gummi'n. Det var bading, fising, krepning og annet gøy rundt Mysenelva, det var fotball på Hamiltomta og ved depotet på Høytorpjordet, kortspill, og «krig» med gutta i Kongo (øverst i Vandugbakken).

Så kom høsten, med epleslang i de fine eplehagene, de første skøytetakene på Hamilbrønnen hvor min far Dagfinn var basen med nye «blikkspann», og fortsettelsen på elva når den frøs til. Det beste for Wilhelm var nok likevel Vestengbakken og hoppmiljøet guttene skapte der. Flere ble meget gode hoppere på regionplan. Wilhelm ble selv en habil hopper og ble hoppdommer på internasjonalt plan som voksen.

Wilhelm forteller hvordan guttegjengen hentet sunnhet og styrke i skog og mark. De var uvørne krabater og gode venner som holdt sammen i tykt og tynt. Mysen Turn- og Idrettsforening favnet alle til turn, ski, fotball, friidrett og skøyter. Ellers fant guttene veien til Bratlands og Randi Diskeruds barnekor, til speiderbevegelsen, til folkeviseleik på avholdslokalet og løvsagskvelder med snille Kjønn på Betania.

Lærer T. A. Vollene ble Wilhelms store ledestjerne på folkeskolen. Han ble grepet av Vollenes innlevelse og

tolkning av litteratur, og hvordan han maktet å lede guttene inn i begeistring for fagene på skolen. Wilhelm hadde god stemme. Vollene øvde inn to- og tre-stemte sanger fra sangboka, og lagde kor av klassene sine. Han var dirigent for Mysen Mannskor, og fikk Wilhelm med dit i ung alder. De to ble gode venner.

Postmester Nilssen døde i 1932. Da forandret mye seg for den store familien. Wilhelm måtte etablere seg på egne ben som 17-åring. Etter middelskolen dro han til Halden og til befalsskolen der. Det var en gratis snarvei til høyere utdanning. Han ble uteksaminert i 1936, fikk med seg tjeneste i H. M. Kongens garde og i Infanteriregiment nr. 1 (Østfold), og fikk med seg Statens toårige gymnastikk-skole og sangundervisning ved Sang- og Musikkonservatoriet. Etter et kort vikariat som gymnastikk- og fektelærer ved befalsskolen i Halden, ble han ansatt som faglærer ved Lillehammer kommunale høyere skole, og bosatte seg der for resten av livet.

Han deltok i de norske troppene i det korte felttoget på Østlandet i april 1940, og kom raskt inn i motstandsarbeidet. Fra 1943 og til 15. juli i 1945 var han sjef for Gudbrandsdalen Milorg/Hjemmestyrkedistrikt, ledet stabscellen i skauen og på fjellet, og ledet vakt-holdet og avviklingsarbeidet med tyskerne i Lillehammer i 1945. Han var rett mann på rett plass i denne nøkkelrollen i frigjøringsdagene. Wehrmachts hovedkvarter i Norge var på Lillehammer. Det var titusenvis av tyske tropper med befal i byen og i distriktet, sammen med den tyske hærkommandoen. De små hjemme-

styrkene med Wilhelm i spissen holdt hodet kaldt og diplomatiet høyt, og var på den måten med i spillet om en fredelig tysk nedleggelse av våpnene i Norge, som en ubeseiret tysk hær på over 300 000 mann.

Etter krigen fortsatte Wilhelm i Hjemmevernet, ble vernepliktig kaptein i 1955, major og bataljonssjef i 1957 og sluttet i aktiv tjeneste i 1970. Han kurset seg ved Skyte- og Vinterskolen for Infanteriet gjennom hele perioden.

I dag er Wilhelm den eneste gjenværende distriktssjefen i Milorg under krigen. Hans hukommelse og arkiver er blitt brukt av en serie med forfattere og historikere som har dokumentert hjemmefrontens innsats, og er medforfatter til dokumentarboken «I Milorgs tjeneste» fra 1995. I år har Wilhelm vært på tv og radio som tidsvitne i alle seriene om krigen som er blitt vist i dette jubileumsåret. Han har Deltagermedaljen med rosett, og den engelske Kings Medal for Courage in the Cause of Freedom.

I årene etter krigen ble Wilhelm til en institusjon på Lillehammer. Han giftet seg med Lillehammer-jenta Synnøve Solheim og fikk to barn. Han engasjerte seg i skoleverket, i idretten, i museumsarbeidet, i sangkor og i annen kulturvirksomhet.

Han ble velferdslærer og rådgiver, og ble en fasilitator for alt som var av oppdrift blant elevene, med scene og skoleteater, garderobe og sminkerom, skoleavis, Natur og Ungdom, Kristelig skolelag, elevråd, hyggekvalder, sjakkvalder, kåserier, foredrag, bordtennis, kurong og strikking, for å nevne noe. Han ofret seg for en god pedagogisk gymnastikk- og kroppsøvingssopplæring

i skolen, og fikk til egne skoleplasser i det helsebringende Lillehammer-klimaet for ungdom med astma og annet pustebesvær fra et stort oppland.

Han engasjerte seg i idretten i distriktet og tok dommerutdanning både i ski og friidrett. Han representerte Lillehammer Skiklubb som dommer i 35 år og var internasjonal hoppdommer i 15 år. Han har dømt flere NM, Svenska Skidspele, den Tysk-Østerrikske hoppuka og var Norges hoppdommer under OL i Japan i 1972. Han var forbundsdommer i friidrett, administrator, instruktør og stevneleder.

Wilhelm ble medlem av Lillehammer Mannskor i 1940, var formann under det første Landssangerstevnet, og har opptrådt som solist under mange konserter, bl.a. i NRK. Som husdikter ved skolen, i vennekretsen osv. har han begått mange vers på rim, som det han brukte ved David Blids bauta 17. mai 2003 (se artikkel om Fenrik David Blid).

Det ble en rekke håndverkskurs i tre og metall. Alle former for håndverk har utfordret Wilhelm og gitt utløp til formingsgleden hans. Han har lært seg lafting, bygd og utstyrt hytte på fjellet og ved sjøen, er ansvarlig for adskillige gråsteinspeiser, bryggemurer og steinbuer. Vennekretsen har glede av peiskraker, ferdaskrin, peispustere og smijernsarbeider.

Friluftsliv og idrett står fremdeles hjertet hans nært. Han og kona tar ikke pusleturer rundt kvartale. Det er lange turer, sommer som vinter. De har besøkt de fleste setergreider på to sider av Gudbrandsdalen fra Fåberg til Dovre, så det har blitt en ruvende kartsamling. Om sommeren er det flakking i Sør - landsskjærgården med sjekta.

Om sommeren er det flakking i Sørlands-skjærgården med sjekta.

Wilhelm Molberg Nilssen er sentral i norsk okkupasjonshistorie, har vært rådsmedlem ved Norges Hjemmefrontmuseum på Akershus en årrekke, har bidratt til museumsdrift og autentisk kildemateriale i Gudbrandsdalen, og er altså fremdeles en skattet bidragsyter her på Mysen. Han går for å være hyggelig, omgjengelig, interessert, humørfyllt, hjelpsom, og beskjeden på egne vegne.

Oppvekstparadiset har aldri sluppet taket i Wilhelm. Det er en frisk kilde i hans indre. Og når han åpner lokket til kilden, kan vi andre som tok del i Paradiset i generasjonen etter, fremdeles kjenne igjen luktene, lydene, smakene, synsinntrykkene og kameratenes stemmer, til erindringens sanselige glede.

Med stor takknemlighet!

Da krigen kom til Eidsberg

Skrevet av Johan Volden, mangeårig ordfører i Eidsberg

Fra heftet «Indre Østfold i krig» av Dag B. Haugen, 1990

Høsten 1939 var enestående varm og pen. Sommeren hadde vekslet med sol og regn. Jorden bar rik grøde. Det var dårlig korn tørk i innhøstingsperioden, været var disig og stille. Kornhesjene stod lenge ute.

Var værgudene velvillige og himmelen for det meste skyfri, var den politiske situasjon i Europa det stikk motsatte. Hitler hadde glemt München-avtalen året før. Den skulle danne grunnlaget for en varig fred. Han ble stadig mer høyrøstet og truende. Tyskland hadde for lite «livsrom» og måtte få tilbake de tidligere kolonier. Alle «folketyiskere» måtte tilbake til Det Tyske Riket. Vi fulgte godt med i nyhetene og regnet med at det glir over igjen, men der tok vi alvorlig feil.

Den første september rykket tyske tropper inn i Polen. Tredje september erklærte England og Frankrike, Tyskland krig. Den annen verdenskrig var et faktum. Tredje september var en

søndag. Været var helt sommerlig. Vi satt i haven, drakk kaffe og hørte på nyhetene. Krigsutbruddet var den dramatiske bakgrunn til livet for eidsbergingene som for andre nordmenn. Hvorledes reagerte vi? Rolig som ellers, ingen store endringer i den daglige dont. Eldre folk snakket om den første verdenskrigs varemangel og rasjonering. Få tok dette helt alvorlig. Norge var jo nøytralt. Krigen var så langt borte. Den angikk oss i grunnen ikke, trodde vi, i vår troskyldighet. Den samme innstilling hadde tydeligvis også våre statsmyndigheter. Svært lite ble gjort for å besikke vårt hus for det som skulle komme.

En begivenhet senhøstes skaket oss kraftig opp. Den 30. november angrep Sovjet-Russland Finland. Var Norge i faresonen allikevel? Hvem blir den neste? Denne krigen angikk oss på en helt annen måte. Det offisielle Norge var også nå nøytralt, men ikke folk

flest. De tok sterkt parti for Finland. Mange praktiske tiltak ble satt i gang for å hjelpe finnene. Basarer og innsamlinger av bl.a. ryggsekker. Disse tiltak var meget populære, men monnet vel lite. Etter hvert meldte mange nordmenn seg som frivillige til den finske hær, flere eidsberginger var også med.

En del tiltak for å styrke vår forsvarsevne ble satt i gang, bl.a. skytetrening «Ta ordentlig knestående, gutt, du er ikke i Betel nå», sa Kaare Krosby. Eleven sto på begge knærne under knestående.

Vår matberedskap var relativt god. De fleste gårdsbruk her i bygda, store og små, hadde et allsidig husdyrhold. Hesten var hovedsakelig trekkraften. Gården var selvforsynt på en helt annen måte enn i dag. Mange folk var det også som regel på hver gård. Landbruket i 1939 sto helt på høyde når det gjaldt mengde og allsidighet i matproduksjonen. I denne situasjon var det en stor ressurs for landet. Det var den beste beredskapen vi den gang hadde. Hva maten betydde, lærte vi under krigen. Den erfaringen synes å være helt glemt i vår overflod.

Allerede de første dagene i september ble det satt i gang rasjoneringstiltak av de viktigste varene. «Forsyningnemnda» ble etter hvert den viktigste offentlige institusjon i bygda.

Nyttårskvelden 1939 var vakker, men kald, tyve kuldegrader og en meter snø. Det var stemningsfull gudstjeneste i Eidsberg kirke på årets siste kveld. I den første timen av det nye år 1940, dro vi hjemover i skarpt trav. Hestene lengtet hjem til den varme stallen. Ingen ante vel da at vi ikke bare hadde tatt farvel med det gamle året, men med en helt tidsepoke, mellomkrigstiden.

Den vendte aldri tilbake. Det var flere episoder som stilte landets nøytralitet i fare, men det gled over. I de siste dagene i mars, måtte finnene gi seg, etter heltmodig kamp mot overmakten. Oberstløytnant Rørholts orientering i radioen om krigen, var populær. Det gav oss mye å tenke på

I første av april var det nesten full vinter, våren lot vente på seg. Den 8. april om kvelden, stusset vi over en beskjed i radio, alle fyr fra svenskegrensen til Finnmark skulle slukkes. Hva kunne det bety? Det måtte være noe ekstra alvorlig. Var det krigen som kom? Det var det. Den niende om morgenen hørte vi noen korte meldinger i radioen, så gikk strømmen. Den skulle være avstengt fra Vamma. Til dags dato har jeg ikke fått noen forklaring på fenomenet. Var det noen gang bruk for strøm, måtte det være nettopp nå. Ved 8–9-tiden hørtes sterk flydur, og flere store fly strøk over Mysen og nordover. Høytorp fort åpnet ild med mitraljøse mot flyene, men uten synlig virkning. Ett av flyene skjøt tilbake, uten å anrette noen skade.

Det var krig, ingen tvil om det. Hva ville skje? Hva skulle vi gjøre? Det var få troverdige offentlige informasjoner, bare ryktene flommet. Det fortaltes at et stort tysk krigsskip var senket i Oslo-fjorden, kongen, regjeringen og Stortinget hadde rømt fra Oslo og tatt med seg gullet i Norges Bank. «Penga våre blir ikke noe verdt», husker jeg en bekymret kjøpmann på Mysen sa. Var det gitt ordre om alminnelig mobilisering?

Selv i dag, 50 år etter, er det ikke helt klarlagt hvilken mobiliseringsform det ble bestemt, eller om det ble gitt noen ordre i det hele tatt. Første

Tre tårnkanoner på Høytorp fort, nærmest 7,5 cm, bak de to 12 cm kanonene. Fra heftet Fossustrøketets festning, 2009

mobiliseringsdag skulle være den 11., 3 dager etter invasjonen. Det hørtes urimelig ut. Folk fikk snart det inntrykk at det ikke var orden på noen ting. Uansett rotet, de vernepliktige møtte frivillig frem. Forsvarsviljen var det ikke noe å si på.

Eidsberg lå meget utsatt til med to hovedveier, jernbane og Høytorp fort i bygda. Oppsettingen i Østfold gikk forholdsvis greit, selv under den uklare situasjonen. Artilleriregimentet (AR/1) hadde en bataljon under våpen før 9. april. Infanteriregimentet (IR/1) fikk satt opp flere kompanier. Befalsskolen på Fredriksten ble satt opp som bataljon, en del av mannskapene møtte ved Slitu. Til Høytorp fort strømmet det vernepliktige til, flere enn man kunne bruke.

Eidsberg og Mysen fikk sterk føling med begivenhetene ettersom situasjonen utviklet seg etter overfallet. Tyskerne hadde satt seg fast i Oslo. De angrep Østfold derfra. Glomma med overgangene, spesielt hovedveien, E18 med Fossum bru, var et meget viktig strategisk mål. Det er gammel og klassisk krigsmark i Indre Østfold. Kamper her i 1716 og 1814, men den gang kom fienden fra den «rette» kanten, fra øst. Det hadde gått 136 år siden «Glommalinjen» måtte forsvares.

Vi var nå totalt uforberedt, materielt og psykisk, kanskje mest det siste, på hva krig er.

Ved Fossum fant de første trefningene sted den 12. april. Bl.a. en buss med tyske soldater ble gjennomhullet av norsk ild. Det het etterpå at passasjerene omkom ved gjennomtrekk.

Feltartilleriet deltok også i kampene. Høytorp fort skjøt noen skudd med sine 12 cm tårnkanoner. Forsvarerne holdt stillingen i et par dager. Fienden presset hardt på og forserte snart de norske stillingene. Tyskerne hadde bedre utstyr og disponerte fly som nordmennene ikke hadde noen midler til å forsvare seg mot. De norske avdelinger gikk mer eller mindre i oppløsning og trakk seg etterhvert tilbake østover mot Mysen og Ørje, til slutt gikk de fleste over grensen og inn i Sverige og ble avvæpnet og internert. Krigen i Indre Østfold var slutt.

Det var stor militær aktivitet her i bygda så lenge operasjonene pågikk. General Erichsen, som hadde ansvaret for forsvaret av Østfold, hadde en tid sitt hovedkvarter på Mona hotell. I området ved Eidsberg kirke lå flere avdelinger, bl.a. Kaptein Fritzners bataljon og et feltartilleri-batteri med kaptein Graff som sjef.

På prestegården bodde prost Dehli med familie. Her rykket et kompani inn, sjefsløytnant Due. De militære foreslo at det var best de sivile forlot gården, det kunne bli kamp. «Blir det kamp, må nok jeg bli her. Jeg har sett krigen på nært hold, det har ingen av dere», svarte Anna Dehli. Hun var finsk. Løytnanten underholdt guttene sine med pianomusikk det meste av natten.

På Foss lå kaptein Graff med sitt batteri. Han nektet å dra til Sverige eller overgi seg. Kanonene ble satt i ildstilling mens sjefen forhandlet med tyskerne. Ordre var gitt at det skulle skytes, hvis han ikke var kommet tilbake til et bestemt klokkeslett. Det ble avtale. Batteriet dro tilbake til Fredrikstad, helt intakt.

Retretten av de norske avdelingene var et trist og deprimerende syn. Den 13. april var det trefninger ved Høytorp fort, en nordmann falt. Dagen etter heiste fortet det hvite flagg og fienden besatte Mysen. Stedet var evakuert. Det var bare noen få av innbyggerne tilbake. Okkupanten bestod av en liten tropp. De tok sorenskriverkontorene til et slags hovedkvarter. Folk som var uheldige og oppholdt seg på veiene, ble tatt inn til forhør. En noe ungdommelig arrestant fortalte etterpå at den tyske sjefen hadde lue akkurat maken til Hitler, men han trodde ikke det var Hitler selv allikevel. Soldatene var tydelig nervøse og skjøt på alt som rørte seg. En eldre mann ble drept ved Susebakke. Syd for Mysen, ved Flaten-området, ble en mann skutt gjennom låret, en hest gjennom nakken. Folk på veien ble beskytt og et hus delvis ødelagt av håndgranater.

Situasjonen var kaotisk. Offentlige meldinger var få eller ingen. Ryktene flommet. Det ble fortalt at over 300 nordmenn var falt ved Askim. Hundrevis, for ikke å si tusenvis, med tyskere var druknet i Glomma. Dammen ved kraftstasjonen var åpnet. Sivile ble skutt uten grunn osv. Det å prøve å overleve var det viktigste spørsmål akkurat nå.

Den 18. april kom det henstilling fra de lokale myndigheter i Eidsberg og Mysen til befolkningen, om at den skulle tilbake til sine hjem, og oppta arbeidet der. Det ble etterkommet. Livet begynte så smått å fungere, nesten som før.

Det første synet av våre fiender, var sjokkerende. Litt skamfulle var vi vel også, etter den svake innsatsen vi hadde gjort for å holde dem ute. Dette å være beseiret og okkupert av en fremmed makt, var en ny og vanskelig situasjon. Det virket nedverdiggende. Det lå som en angst eller et trykk over oss alle. General Ruge sa engang etter krigens slutt, at han ikke ønsket at hans land hadde «lus på kroppen». Det var slik det kjentes. De tyske soldater sa de kom som venner. De brukte sommertid, var tidlig oppe og romlet og kjørte, marsjerte og sang i gatene. I butikkene betalte de med «Reichskreditkassenscheine».

Østfoldingene gjorde ikke den helt store bravur denne gangen, ved forsvaret av fedrelandet. Var vi defenister? Nei. Mange uheldige forhold bidro til nederlaget. Jeg hørte en liten gutt som uttrykte det nok mange mente de dagene. Han sa: «Det er ikke så nøye hvorledes det går med krigen, bare han får komme tilbake».

Dager vi aldri glemmer

Minner fra krig og fred

i Eidsberg og Mysen 1940–1945

For en som var fem år i 1940, og derfor kan huske de tyske, svarte flyene dundre innover Mysen 9. april, er det en fryd å finne en bunke med gulfnede, krøllete «Indre»-aviser gjemt og bevart i 70 år på gamle tanter loft. I de fem lange krigsårene var Mysen og Eidsberg en mer sentral plass for både rystende og gledelige opplevelser enn mange av etterselektene vet om, derfor har vi anmodet flere av kommunens eldste om å skrive ned gamle minner. Ikke minst de hyggelige og artige minnene! For det var mange av dem! Særlig fra fredsdagene i mai 1945. Først noen klipp fra lokalavisen, kalt «Indre».

I 1945 kom «Indre Smaalenes Avis» ut tre ganger i uka; mandag, onsdag og fredag. Førstesidene fra 2. til 9. mai pre-

senterer et nyhetsbilde som endres fra mørkeste alvor til strålende jubel.

Indre 2. mai 1945

Adolf Hitler døde i går. Avisen henstiller til leserne om ikke å la seg forvirre av alle mulige fantastiske rykter som setter enhver ukritisk mann og kvinne i stemninger om tilstander som ikke er ønsket. Av mer hverdagslige ting blir leserne oppfordret til å dyrke nesler, og vi blir minnet på at det er kjøpetillatelse på gris og at tobakksplanter er utsolgt! I «Bøndernes Hus i Hærland synger Mysen Damekor under sin dirigent T.A. Vollene. Entre kr 2.»

Indre 4. mai 1945

Hovedoppslaget på første side handler om at den tyske kamp fortsatt har en mening – å hindre at tyskerne dør på

*Mysen stasjon 8. mai 1945. «Hele Mysen» ville være med å ta avskjed med «Grinifangene». Gamle «Norrøna» i bakgrunnen. Gutten foran til venstre gjenkjennes som Reidar Olsen.
Foto Olaf W. Haaje.*

Fra Jernbanegata 8. mai 1945. På taket på lastebilen til høyre står Johnny Bergersen. Flere minnes at Olaf W. Haaje (som har tatt bildet) stod på lasteplanet og deklamerte Bjørnsons dikt «Det ligger et land mot den evige sne».

flukten fra sovjetarmene. Wiigs Handelsgartneri har fine og friske grønnsakplanter, og hos Peder Aaserud i Hærland kan du få skinnsko med stive tresåler. Jordbruks- og skogsarbeidere har tilleggskort på tobakksrasjoner.

Indre 9. mai 1945

«Indres» høyst respekterte redaktør fra før krigen, Arne Løken, var 9. mai tilbake i sin gamle avis med en forside som fremdeles, 70 år etter, rører oss ved gjensynet. «NORGE ER FRITT» stod printet ut med seks centimeter høye, fete bokstaver, og like under denne overskriften kunne vi lese Kong Håkons tale til det norske folk, der han maner oss til å vise den samme ro i freds-

dagene som under hele okkupasjonen.

I sin spalte «Til Leserne» skriver Arne Løken at det er med overmåte stor glede og dyp taknemlighet at han vender tilbake som redaktør, og at han håper at det oppgjør som må komme, må skje i rettslige former. Han ber også leserne om overbærenhet om vanskeligheter som vil komme og minner om papirrasjoneringen.

Blendingen er opphevet med øyeblikkelig virkning. I Oslo kunne en flere steder se store bål på gressplener og fortauer hvor blendingsgardinene gikk opp i fyr og flammer. Folk frydet seg over den opplyste by i den mørke kveld.

Vi kan også lese at vinmonopolene stenger over hele landet og at all om-

setning av vin og brennevin er stoppet inntil videre. Avisen skriver også om at våronna er i full sving, og at vi ikke må glemme bondens innsats i disse trengselenes år!

Fangeslippet 8. mai

Mest rørende er reportasjen om det gripende oppbruddet fra fangeleiren på Momarken der fangene viste sin takknemlighet mot distriktets befolkning ved å opprette «Mysenfangenes Minnefond av 1945». Dette fondet på 17 000 kroner skulle forvaltes som «et hellig og historisk minne» til ubemidlede ved Indre Østfold Realskole. Cirka 300 fanger, de fleste overført fra fangeleiren på Grini, ble sluppet ut og samlet til en felles frokost bestående av lapskaus og øl! Bare kjøttet manglet, derfor ble retten kalt «skaus». Den gled ned på høykant, skriver «Indre».

Mange prominente lokale personer var innbudt til høytideligheten, deriblant formannen i Mysen Røde Kors, disponent Ous, tidligere ordfører i Eidsberg, Karl Hersleth, tidligere ordfører i Mysen, fylkesagronom Frigstad, høye-

sterettsadvokat Nøstdal og for Indre Smaalenenes Avis, Arne Løken.

«Grinisangen» ble sunget, og det var gripende taler av flere av fangene. Sorenskriver Aagaard kom med meldingene om at Hjemmefronten hadde besatt Slottet og Møllergata 19, og det var meldinger som vakte voldsom jubel. Pastor Olaf W. Haaje leste en prolog, og det ble selvsagt holdt tale for H.M. Kongen og for fedrelandet.

Barna, ungdommen og hjemmene ble heller ikke glemt for sin motstandsvilje gjennom fem mørke år. Det ble fortalt om to smågutter som stod på gata da tyske soldater marsjerte forbi. Den minste gutten så på soldatene. «Slik kan du ikke stå!», sa den største, og så vendte de ryggen til! Det ble også fortalt om nisseluekampanjen (røde nisseluer ble tatt av okkupasjonsmakten). En liten pjokk var fratatt lua si seks ganger, men ga seg ikke. «Hvorfor gjør du dette?», ble han spurt. «Jo, jeg har en søster og bror på Grini, og da må også jeg gjøre noe for Norges skyld!»

Høytideligheten på Momarken ble avsluttet med en takk fra høyesteretts-

*Fra Mysen stasjon 8. mai 1945. Lokomotivet og fangetoget i bakgrunnen
Foran stasjonsbygningen, en stor folkemengde som ser fangene vel avgårde. Gutten med knikkens (ved sykkel) er Knut Diskerud.
Damen foran til venstre gjenkjennes som «fru» Smerkerud.
Foto Olaf W. Haaje.*

Foto fra Mysen stasjon 8. mai 1945. «Grinifangene» er vel installert på toget, mens bygdefolket tar avskjed fra perrongen utenfor pakkhuset. Vi er nesten sikre på at det er Olaf W. Haaje som har tatt bildet som eies av Lilly Nøkleholm Lilleng (nr. 2 fra venstre foran) Av andre vi kan kjenne igjen er Gyda Syverstad Ness, Liv Kopperud, Marianne Martinsen, Oddmund Rogndal, Johannes Mysen, Ingeborg og Holm Randem og Kristoffer Salberg og frue.

advokat Nøstdal som sa til fangene at det hadde vært en berikelse å ha dem på Momarken. «Ta med en takk fra stedet. Det har vært en berikelse å ha dere her, og takk for at stedet fikk anledning til å gjøre noe.»

Avskjed på Mysen stasjon

Da det ble kjent at fangene skulle reise med tog fra Mysen ved middagstid ville «hele bygdas befolkning» være med på avskjeden. Vi har vært så heldige å få utlånt flere amatørfotos fra denne begivenheten 8. mai 1945. Bildenes eier er Lilly Nøkleholm Lilleng som bodde i nærheten av Momarken, og som selv var en ung medhjelper på forsommeren det året for russiske fanger. Lilly tror at det er Olaf W. Haaje som vært fotograf. Han var en av de norske fangene som var overført fra Grini og som vi husker som en pastor med stor karisma.

Så mange mennesker har det vel aldri vært samlet på Mysen stasjon som da fangene tok plass i vognene. «Hurra-ropene runget, flaggene vaiet, og det ble

en fest som ingen av de tilstedeværende vil glemme», skrev Indre i sin reportasje.

Indre 18.mai 1945

Dette ble vår gladeste 17. mai! Det skrev lokalavisen dagen etter. «Alle» sluttet opp om toget til Folkenborg – mellom 2000 og 3000 mennesker. «Haakon Haakonsons store tanke: Norge skal bli til ett folk – er blitt til virkelighet». Det var Olaf W. Haaje, nettopp kommet ut av fangeleiren på Momarken, som var festkomitéens formann, og Jørgen Dahl holdt dagens tale.

Indre 8. okt. 1945

Før vi forlater disse klippene fra lokalavisen, sakser vi dette fra 8. oktober. Fredsmarsjen fikk en fantastisk oppslutning på Mysen, og man merket seg flere gamle som la i vei. Blant dem var 84 år gamle Anton Granli som gjorde skam på mange yngre og Annette Smerkerud (77) og Karoline Gran (76) som trosset gikt og slitne ben og gjorde sin plikt. Ca. 1200 personer gikk fredsmarsjen på Mysen.

Fra krig til fred

– beretninger fra bygdas eldste

Kirsten Grinna Waaler, postbud for «Grini-fangene» våren 1945. Her avbildet som 17-åring i området ved fangeleiren. Foto utlånt av Kirsten Waaler.

Først gir vi ordet til Kirsten Waaler

«Aprildagene 1945: Tyskerne hadde i midten av mars opprettet en «filial» av Grini-leiren ved Momarken i Mysen. Ca. 300 norske fanger var blitt overført fra Grini, puttet inn i fire tomme brakker som tidligere var brukt til russiske krigsfanger, og nå holdt fangene på med å bygge ut det som skulle bli en ny konsentrasjonsleir. Det var stor aktivitet i og utenfor leiren i disse dagene. Grupper av fanger med vakter var på utekommando i nærliggende skoger. Det ble hugget tømmer og skåret materialer til en videre utbygging av leiren, blant annet til et krematorium, ble det sagt.

Mitt hjem lå bare 200 meter fra leiren og inntil festningsgjerdet mot Høytorp fort. Innenfor det høye piggrådsgjerdet arbeidet en av fangegruppene med å felle trær. Ingen nektet en gymnasiast i 1. klasse å sitte i skråningen utenfor gjerdet og lese bøker, eller kanskje bare nyte vårsola. Jeg oppdaget snart at noen vakter var «snillere» enn andre; det var dem med den østerrikske edelweiss i lua. Når de var på vakt, kunne jeg sitte ganske nær piggrådsgjerdet, og med fingerspråk og fakter ble det opprettet en forbindelse mellom fangene og meg. Snart kunne små brev bli smuglet ut til fangenes familier. Det var heller ikke vanskelig for meg på kveldstid å plassere ankomne brev fra familiene under «poststeinen» – så lenge fangene arbeidet der.

Men en dag var de borte, og jeg hadde flere brev å levere. Det var blitt mai måned. En dag fortalte min skolevenninne Gerd at nå hadde tyskerne tatt farens gårdssag som lå ca. tre km unna, og her hadde de holdt på med å skjære tømmer, antakelig det som var hugget i festningsskogen. Jeg så en løsning på problemet med brevene som skulle vært levert, og innviet Gerd i planen. Hvis det var noen av de snille vaktene der, kunne jeg kanskje få smuglet inn brevene. Gerd lovet å teste vaktene når hun to ganger om dagen passerte saga på vei til og fra skolen. Etter et par dager kom hun så langt at hun kunne hoppe av sykkelen og slå av en prat med fangene, og den snille vakten lot det bare skje.

Den 7. mai fikk jeg klarsignal fra Gerd: Dagens vakter var ok. Ta med brevene og kom etter skoletid! Det var en deilig vårdag med museører på bjerkene og hvitveis i solbakken. To unge jenter i en ring av menn i fangedrakter. Vaktene med edelweissen på lua ruslet bare frem og tilbake. Det hadde svirret noen rykter om fred etter tyskernes kapitulasjon i Tyskland og Danmark, og selv om Festung Norwegen skulle holdes, håpet vel også østerrikerne på fred.

Da kom en av fangene, Stein, til syne i døråpningen inn til saghuset. Han har flis i håret og flis på klærne, og han løfter armene i været. Han beveger leppene, men det kommer ikke en lyd. Han minner om Zakarias som kom ut til folket etter å ha sett et syn i tempelet. Endelig får han frem: «Det er FRED! Det er FRED!» Fra radioen, som sagmannskapet har holdt gjemt i flishaugen, har han mottatt budskapet: FRED! Tyskerne i Norge har kapitulert.

Det er et øyeblikks stillhet før gledesrop, omfavnelser, gråt og latter slippes løs. En stemmer i med «Ja, vi elsker». Mer inderlig og falskt har vel ikke vår kjære fedrelandssang lydt enn fra de 20-talls fangestrupene på Torper-saga denne vakre maiettermiddagen. På gården går et flagg til vær. Det har nok vært flere radioer skjult. Vaktene har nå skjønt hva det dreier seg om, og luene med edelweiss på går til vær. Geværerne havner bortmed veggen. Det dunkes og klappes på uniformsrygger. Fra et eller annet sted dukker en flaske opp, og fangevoktere og to glade 17-åringer skåler for FREDEN i karveakevitt. Og nå blir det mer sang – av det lystige slaget!»

Denne historien skrev Kirsten Waaler til ukebladet «Familien» for 20 år si-

den, og vi har fått hennes tillatelse til å trykke den i «Haakon».

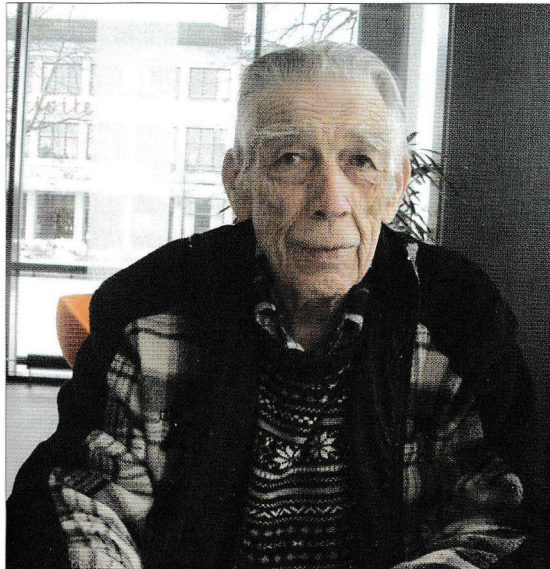
Det er flere som har minner om krigs- og fredsdagene 1940–1945, og som den gang bodde i nærheten av Momarken travbane som etter hvert ble en krigsskueplass.

En historie fra min barndom av Hans Theodor Klerud

Jeg var fem og et halvt år ved krigsutbruddet, og jeg husker godt at jeg stod ute i snøslaps i grønne gummibukser og lyttet til en blåmeis som sang så intenst i den store bjerka. Da hørte jeg en svak motordur som ble sterkere og sterkere, og plutselig var det tre store, svarte fly over meg. De kom lavt over grantoppene fra Høytorp fort, som ligger fire–fem hundre meter lenger syd, og fortsatte mot nordøst. Jeg skrek da det så ut som om det ene flyet skulle treffe pipa på huset.

Det var om morgenen 9. april, og tre–fire timer etterpå evakuerte vi til fars bror på Nedre Klerud i Rødenes. Fra Oslo kom det i tillegg noen fettere og kusiner av far, og også to–tre av mors søsken med familier. Jeg forstår ikke hvordan folket på Nedre Klerud greide å huse og beverte den flokken i en ukes tid.

Jeg bodde på Grindaheim, huset som far bygde ferdig i 1935. Høytorp fort og Momarken Travbane ble raskt overtatt av okkupasjonsmakten. På gården hadde vi ku, gris, høner og et par sauer. Fra trappa til den østre porten på travbanen var det 50–60 meter.

Hans Theodor Klerud bodde ved Momarken under krigen og var sammen med sin bror Even en flittig innsamler og utdeler av matpakker til fangene på Momarken. (Foto E.T.)

En historie i historien

En av sauene våre hadde en svart tegning i panna, og den var nesten som en tro kopi av «Den tyske ørn». Far laget en slags vogn av ei kasse, satte på hjul og drag og en sele av noen reimer. Min bror Even og jeg begynte å gå rundt i nabolaget og samle inn matpakker til fangene. Jeg er ikke helt sikker på om det var i 1943 eller 1944, men iallefall under krigen. Det var sete i vogna med et hemmelig rom under. Med det mente vi at vi kunne lure tyskerne. Even var ca. to år yngre og satt i vogna, mens jeg leide sauene. Da vi kom ned i fangeleiren, ble det nesten oppløp av soldater som gestikulerte og lo på grunn av pannebrasken til sauene. Tyskerne skjønte sikkert at vi la ut matpakker, men snudde ryggen til. Jeg tror nok at sauene hadde sin misjon der og da. Vi fikk matpakker som inneholdt en eller to brødsiver

i alle hus vi var innom, og det hendte også at noen kom og leverte matpakker hjemme.

Etter frigjøringen – utpå sommeren 1945 – kom det et brev til Otto Klerud (min far) fra en ukjent i Oslo. Hvordan han hadde fått navn og adresse, vet jeg ikke. Han spurte om far kunne komme en tur til Oslo når det passet, for han ville gjerne snakke med ham. Kontakt ble tatt, og tur ble avtalt. Det viste seg at denne personen hadde vært fange på Grini og blitt overført til Momarken før freden kom.

Da far kom hjem, fortalte han at han hadde fått kongelig bevertning og omvisning på Glotts tobakksfabrikk. Jeg husker ikke navnet hans eller om han

Tekstilrasjoneringen. — Salg av strømper for kvinner.

Rettelse: av kunnngjøring i en del aviser:

Da det viser seg at merke EP. 10 på «Ekstrakort for tekstilvarer og skotøy m. v.» i enkelte kommuner har vært benyttet tidligere ved utdeling av sukkertøy, gjelder merke EP. 12 ved salg og kjøp av strømper istedenfor merke EP. 10 som kunnngjort tidligere.

De EP. 10-merker som allerede er mottatt, må de handlende senest mandag 25. juni ha levert eller påslagt til forsyningsnemnda.

F. o. m. idag er det forbudt å selge og kjøpe strømper for kvinner mot merke EP. 10.

Oslo, den 23. juni 1945.

FORSYNING- OG GJENREISNINGSDEPARTEMENTET
Direktoratet for Industriforsyning

MALERBØKER, BILLEDBØKER,

i
MYSN BOK- OG PAPIRHANDEL A.S.

PAPIRDUKER

PAPIRHÅNDKLÆR

MYSN BOK- OG PAPIRHANDEL A.S.

Handelslærerstilling.
Ved Fredrikstad Handelsgymnasium vil det fra høsten bli ledig en handelslærerstilling, foreløbig for et år. Grunnlønn kr. 5000,— plus dyrtidstillegg for 30 lesetimer pr. uke. Søknad med utførlige opplysninger sendes til styrets formann konsul Sigurd Knudsen, Fredrikstad, innen utgangen av juni måned.
(Sml. A.E.)

Gårdsgutt,
godt voksen og solid, får plass straks på

Øvre Lier, Trøgstad.
Telf. Skjæringrud 26.

Et stål armbåndsur
tapt 15—8 på strækningen Østerudkryss — Brendemoen — Henningsmoen. Duser til den arlige finner. Henv.

lærer I. Trømborg.
Telf. Slitu 17.

Revefor kjøpes.

Notdakt og slakteavfall

(vom etc.)

Josef Nilssen, telf. Mysen 267 eller
Otto Grundt, telf. Lokum 41.

En finnehundvalp

billig tilsalgs.

Jørgen Rambøl, Mysen
eller Ørje.

Annonse fra Indre Smaalenenes Avis 25 juni 1945.

var eier eller leder, men det var de to barna, sauene og matpakkene, han ville takke for. «Jeg har vært i mange fine selskaper og fått eksellent bevertning», sa mannen, «men noe så vidunderlig som maten i enkelte av matpakkene i leiren, har jeg aldri smakt! Hva sort pålegg kunne det være, hvitt på den ene halvskiva og brunt på den andre – lagt på hverandre?» Far fortalte at det var hjemmelaget vitost og prim, surt og søtt. Han fikk med seg en stor pakke hjem som takk og åpnet den på kjøkkenbordet. Det var sigarer, sigaretter og pipetobakk, og så mye tobakk har det ikke vært på kjøkkenbordet verken før eller siden. Noe ble kanskje solgt eller bytta i varer som sko eller klær.

Etterord. Moritz Glott var en av de russisk-jødiske innvandrerne som bosatte seg i Norge i 1880- og 90-årene. Flere av dem arbeidet på Conrad Langaards tobakksfabrikk. Gjennom etableringen av egen fabrikk, ble han en av de ledende i bransjen.

Johan Anton Fundingsrud, ivrig motstandsmann under krigen, fotografert i hagen på Fundingsrud med gevær og hvitt armbånd med påsydd norsk flagg (Amatørfoto)

Minner fra en motstandsmann Dagboksnotater av Johan Fundingsrud

Johan Fundingsrud fra Eidsberg (1914–2001) var aktiv motstandsmann under krigen, og av hans familie har vi fått tillatelse til å gjengi bruddstykker av hans minner fra krigs- og fredsår.

Om Milorg skriver Johan

Utover i krigen tok det illegale arbeidet mer til. Det var ikke godt alltid å være i god form når en skulle inn i «Fjella» om

natta og være tilbake før det ble lyst om morran. Når telefonen ringte, var det å se etter ryggsekken. Da var det spørsmål om jeg ville kjøpe ei bestemt bok. Det var tipset om at vi skulle avgårde. Prisen på boka var klokkeslettet.

Det ble mange drøye turer, men *en* tur ville jeg ikke unnvært. Vi var utkommandert 4. juledag, men klokka ble over midnatt, så det ble 5. juledag 1944. Da fikk vi «slipp» på Kjelemeden ved Kulevannet. Jeg var heldig og fikk stå med den røde lykta. Flyene fra England kom flere ganger over plassen vi stod på. Spenningen var stor! Så kom mange paraplyer dalende ned. To skjermer

foldet seg ikke ut. Den ene gikk langt ned i mosen like ved meg, den andre gikk i fjellet så patronene skvatt utover. Containerne ble båret opp i ei kløft i fjellet og ble godt tildekket. Ja, den natta rulla vi sammen mye fin silke som skulle tilintetgjøres. Det var 60 kvm. i hver skjerm. Ille å ødelegge så mye fint stoff, men det var ordre, og under ei granbuske ved Brattfoss, der syklene stod, ønsket vi hverandre fortsatt god jul.

14. mars 1945 – et farlig oppdrag

Om kvelden denne dagen skulle vi sprengne jernbanen: Pensene på Heia, Eidsberg og Mysen, og også to lokomotiver som stod i lok-stallen på Mysen. Det ble satt plastsprennstoff på lokomotivets sylindre slik at det slo hull. Vakta på stasjonen ble bundet, så han fikk ikke gjort noe. Han var vel ikke så aggressiv heller. Haakon Tuttoren og Martin Gylder tok pensene på Heia. Toralf Finstad og jeg tok jernbanelinjen i en skarp sving ved Gjerudfjellet. Vi hadde fått ammunisjon og sprengstoff i Skytterhuset. For å bli undervist var vi først på Skårer hos Gylder, og siden på Vethe hos Garseg og frue, der vi okkuperte kjøkkenet flere ganger i uka. To spesialfolk fra England var kommet med fly og hoppa ut i fallskjerm. De hadde dekknavnene Fritjof og Henning (Kåre Egenes og Leif Aagaard).

Siste kvelden på Vethe fikk vi utlevert våre «nummer». Da var vi «immatrikkert». Det fikk stå til i Guds navn!

7. mai 1945

Endelig var vi fri! Flaggstanga var kommet opp for noen dager siden. Så kom Martha Finstad og fortalte at det var fred, og flagget gikk til topps. Borte på

Gutuholen traff jeg Kristian Bodahl som harva på andre sida bekken. «Nå er det fred, Kristian!» Kristian spente fra hesten nede på jordet og reiste hjem.

Om kvelden måtte vi i hjemmefronten ut. Vi møttes på Foss gård, rodde over elva og gikk skauleis til Askim. Om natta lå vi i skauen ovenfor Kykkelsrud. Våpen hadde vi, men ingen trening. Dette var altså natta til 8. mai, og det var kaldt å ligge ute.

Neste morgen hørte vi kirkeklokkene fra Askim ringe freden inn. Vi skulle holde vakt over telefonsentralen, lysverket og Askim jernbanestasjon. Noen av oss ble flytta over til Fossumbrua for å visitere dem som passerte. Jeg husker den første bilen som kom. Det var noen høye herrer med høy lue, masse snorer og revolver i beltet, og der stod jeg med et enkelt armbind. Men du verden så humane de var. Det kunne jo «smølli». Maskingeværet stod også oppstilt, så det var spenning i luften!

Velkommen til kongefamilien

Den 13. mai kom kronprins Olav tilbake fra England. Han var i battledress. Og så kom 17. mai, og vi har vel aldri satt mer pris på nasjonaldagen enn nettopp da. Far hadde før krigen vært med i bygdas styre og stell, og etter fem års opphold måtte han til igjen. Han fikk en radio, «Folkemottager», av Viborg i elverket. Da kunne vi høre på kong Haakons hjemkomst.

Hjemmestyrkene skulle defilere for kongen, og vi som lå ved Fossum bru fikk kjøre med kuvogner til Oslo. Det ble litt av et tog gjennom byens gater, seks mann i bredden, og så langt så jeg ingen ende. Det var litt av en høytid og artig å være med på.

Da vi kom opp Karl Johan stod søster Ragnhild og bror Hans og heiet på oss: «Heia Johan, heia Haakon!» Vi gikk ved siden av hverandre, Haakon Tutturen og jeg. Hele fortauet langt oppover gata heiet på oss to! Det var litt flaut, men vi kom oss gjennom gledesrunden. Ja, det var litt av en dag!

Gode og vonde minner fra krigs- og fredsdager Av Turid Vister

Den 8. mai 1945 begynte ryktene å gå fra hus til hus om at det var slutt på krigen. Da det utover dagen var helt sikkert at dette var sant, var det noen av de voksne naboene som samlet alle ungene rundt Momarken Travbane for å feire dagen med å gå i tog. Flagg ble skaffet til oss alle, og det ble en fin og minneverdig opplevelse. Jeg glemmer aldri de glade og smilende ansiktene!

Da jeg bodde på travbanens område, fikk jeg jo med meg ting som for alltid har festet seg i minnet, og som andre kanskje ikke har hørt om.

En dag hadde min bror og jeg vært på butikken og handlet for mor. På veien hjem kom det en tysk soldat bak oss, satte børsepipen i ryggen på min bror og tvang oss fremover. Jeg var fem–seks år og min bror tre år eldre. En tysk offiser kom løpende og hjalp oss, han visste at vi bodde der, og han var ikke blid på soldaten.

En annen historie handler om en fange som hadde forsøkt å rømme ved å la seg grave ned i et lass med hestegjødsel og sagflis. De kjørte stadig slike lass fra stallene. Om han lyktes i

Turid Vister bodde som barn på Momarken og husker mange episoder fra området ved fangeleiren.

fluktforsøket eller ikke, vet jeg ikke, men i tiden etterpå foretok tyskerne stadig stikkprøver. Da var de alltid to stykker. De stod på hver sin side av kjerra og stakk høygafler ned i lasset.

Skremmende var også det som hendte på slutten av krigen – da vi forsto at det som skjedde rett utenfor hjemmet mitt var starten på noe som skulle bli en konsentrasjonsleir! Stolper ble reist langs hele banen, og disse skulle det festes piggråd på. To vaktårn ble bygget, det ene rett utenfor huset vårt. Gudskjelov kom freden før dette ble en realitet!

Fred – ikke krig! Et minne fra Gerd Jorunn Heier

FRED! Dette må jeg skrive ned et sted! Hva var nærmere enn veggen på do? En god påminnelse i alle de år som låven stod. Inn etter blyant: «*Krigen slutt 8.*»

mai 1945» Ute igjen så jeg noen komme i flokk fra hønsehuset: Far, bror og Olav Revling kom med radioen hennes Bertha og bar den i triumf inn i hovedbygningen.

Så var det fangene som slapp fri fra fangeleiren på Momarken. Jeg hadde hørt klokkeslettet og dro alene ned fra Fiskerud til Mysen for å se på dem. Jeg kjente ingen, men opplevelsen fikk jeg med meg. Frigjørende, utrolige timer. Unge menn som fikk livet sitt igjen!

Et fredsminne fortalt av Gudrun Bøhler

Alarmen går – men ikke vanlig flyalarm? Et langt støt! Det var FRED! Mor Karlsen ved Susebakke hadde tatt ut river og utstyr for den årlige rakedagen. Fire-fem unger var fulle av innsatsvilje. Men mor Karlsen forsto at dette var jo dagen de hadde venta på i fem år! Forklær og river fikk ligge i en haug – og straks var mor Karlsen og barna på vei til Mysen Der var det masse folk. Jubel! For en innsikt og oversikt, hun så det store og tok barna med til en opplevelse de aldri glemte. De tok inn at freden igjen var vår – 8. mai 1945!

Den dagen krigen var slutt! Av Ingrid (Thullin) Knarvik Paulseth

Jeg var 12 år gammel, og vi bodde i «Ravnsborg», et stort murhus midt i Mysen. Nazister og tyskere hadde kontorer på "Norrøna", det gamle Mysen hotell, rett over gaten.

Under hele krigen hadde vi radio som de voksne lyttet til under et dobbelt ullteppe. Jeg stod vakt når de lyttet. Vi oppbevarte radioen i en sekk som ble plassert bak portierene i stuen foran en stengt dør. Men så ble den byttet ut med en 50-kilos mjølsekk. Mor satte da radioen bak en ørelappstol.

Plutselig kom det kontroll, og det første sted som ble undersøkt var bak portierene. En gestapomann satte seg i stolen og sa: «Det er en radio i nærheten her!» Den stod jo bak ryggen hans. Mor var helt kald, og jeg var redd, men de gikk uten resultat.

Den 8. mai tok jeg «katta», altså radioen, ut av sekken, plasserte den i den brede vinduskarmen og åpnet alle vinduene og spilte for full musikk. Så fant vi frem norske flagg og satte alt i vinduet ut mot nazistene. Av glede hoppet jeg i sofaen og fra stol til stol, og etterpå løp jeg ut for å feire med norske flagg. Fra vinduene våre kunne vi se at nazistene ble tatt til fange på «Norrøna».

På travbanens eiendom var det russiske krigsfanger som ikke fikk sin frihet 8. mai. Vi var ofte der og ga dem matpakker. De var så glade og takknemlige, og lagde små gaver til oss.

Da freden kom! Av Turi Forsberg

Jeg, Turi Wang-Hansen, datter av Maja og John Wang-Hansen, vokste opp på Vandugjordet på Mysen, sammen med en yngre søster. Som ti-åring huser jeg godt frigjøringen den 7. mai om ettermiddagen. Det var en strålende vårdag.

*Improvisert barnetog 7. mai 1945 om ettermiddagen, utenfor skolebestyrer Nils Kvåles hus på Vandug
Foto utlånt av Turi Forsberg*

og familien min var opptatt med å sette poteter på den tidligere plenen som nå var omgjort til kjøkkenhage. Midt under dette arbeidet kom vår gode nabo, lokomotivfører Olaf Bøhn springende. Han sa at vi måtte komme ned til ham for å høre de siste nyhetene om tyskernes kapitulasjon – på radioen som han hadde hatt under hele krigen.

Det ble fort slutt på potetsettingen. Foreldrene mine lot «matauk være matauk» og gikk straks dit ned for å høre de gledelige nyhetene. Vi barna gikk for å plukke vårens første blomster i Smådahl-bakkene bak Vandug gård. Vi følte nok at noe stort var i ferd med å skje, og da vi plutselig hørte kirkeklokkene ringe, sprang vi hjemover. På veien møtte vi naboen vår, Ragnhild Jansen,

som hadde hatt mannen sin på sjøen hele krigen. Gledestårene rant nedover kinnene hennes, og hun ropte: «Nå er det FRED, unger!»

I mellomtiden hadde de voksne i nabolaget samlet seg hos Emma og Olaf Bøhn for å få med seg de store nyhetene. Bøhn hadde funnet frem det store norske flagget som hadde ligget trygt forvart i fem lange år. Flaggstangen var for lengst tatt ned, og flagget ble hengt ut fra verandaen i 2. etasje.

Det var en andektig stemning blant alle som var samlet der på terrassen, muligens litt avventende. Man torde ikke slippe gleden løs for fullt. Noen offisiell erklæring var ennå ikke kommet. Den kom dagen etter, den 8. mai 1945.

Noe senere på ettermiddagen kom

aboer på Vandugjordet samlet hos Emma og Olaf Bøhn, ettermiddagen 7. mai 1945. Stående oppe på verandaen fra venstre: Skolebestyrer Nils Kvåle, fru Maja Colbjørnsen, bak henne Erling Wiig, foran hans mor Gunhild Wiig, Emma Bøhn, Olaf Bøhn. Foran: Hjørdis Bjørgar, sittende ved siden av fru Kvåle. Bak henne Ragnhild Jansen, Maja Wang-Hansen. Stående John Wang-Hansen Barna: Bjørnulf og Tittit Berger. Valborg Berger sitter bak barna. Dessuten søstrene Turi og Frøydís Wang-Hansen Foto utlånt av Turi Forsberg.

det i stand et spontant barnetog. Et stort antall barn med små norske flagg samlet seg på Vandugjordet og gikk ned til skolebestyrer Kvåles hjem, like nedenfor låven til Vandug.

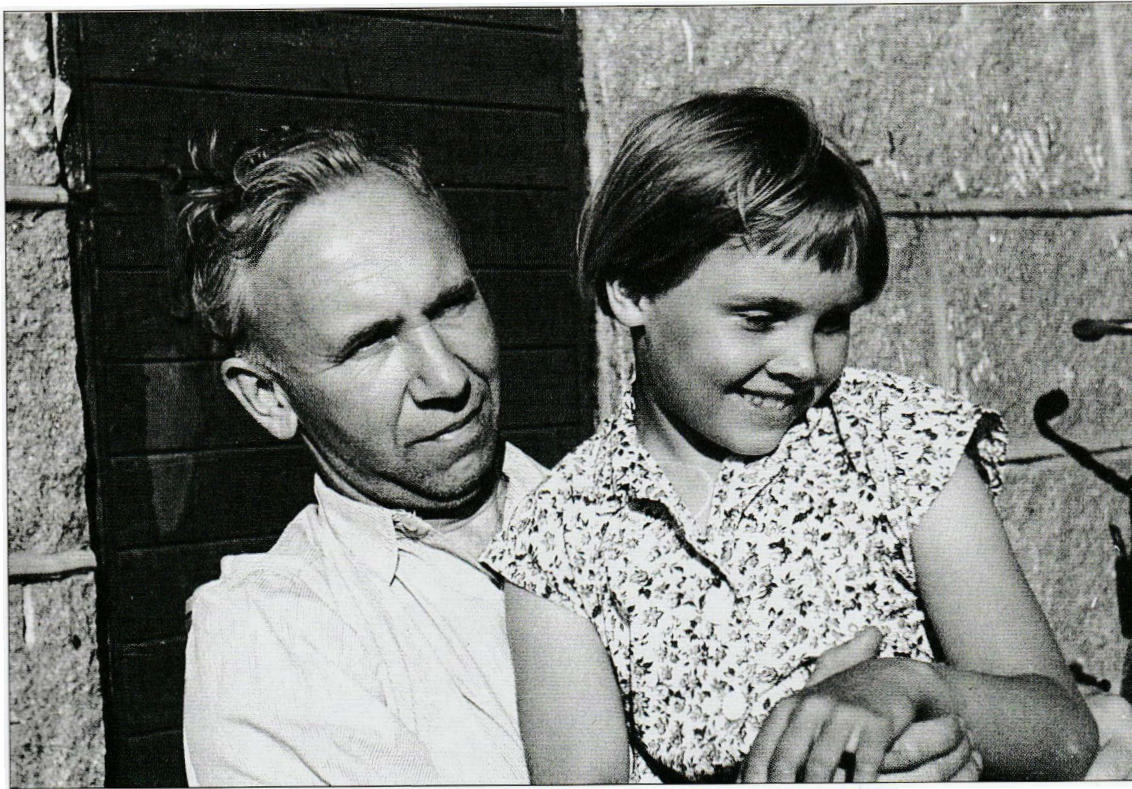
En helt usedvanlig dag gikk mot slutten, og jeg husker at jeg satt i vinduet denne fine maidagen, hjemme på «Maivang» og undret meg over hvordan dagene ville bli nå når det var blitt fred. Jeg kunne jo ikke huske annet enn at det var krig, og nå måtte det vel bli annerledes. Men livet for oss «på landet» gikk videre uten noen tung bør på skuldrene, og alle kunne se fremtiden lyst i møte.

Minner fra fangeleiren på Momarken Av Rønnaug (Tullemor) Evju

Jeg tenker tilbake på den tiden da det bodde fanger på Momarken. Det jeg husker er at jeg var der med min far, dr. Sverre Riiser, som i perioder var eneste praktiserende lege under krigen i tiden 1941–1945.

Det jeg minnes var den store porten som ble åpnet da vi kom og kjørte frem til brakkeene hvor det var mange menn – jeg kan ikke huske at jeg så kvinner.

Mens far var inne i brakka satt jeg i bilen, og da han kom tilbake hadde han

Dr. Sverre Riiser med datter Rønnaug (Tulleemor). Hun var med sin far på legebesøk i fangeleiren som treåring. Foto utlånt av Rønnaug Evju. Fotograf Knut Hoff.

med en leke til meg. Det var et lite brett med fugler på, og da jeg beveget brettet begynte fuglene «å spise». Denne presangen var jeg så glad for, for vi hadde ikke så mye å leke med den gangen. Det må ha vært i slutten av krigen eller like etter. Jeg var bare tre år, men noen minner har likevel satt seg fast.

Senere kom far hjem med skrin som var laget av russiske fanger. Skrinene hadde flotte utskårne mønstre. Jeg har kun ett tilbake nå – det er meget vakert.

Etter krigen var jeg i barnehage på Momarken, og da snakket vi med familier som bodde i brakkene. De fortalte at de var jøder og skulle snart reise til Amerika.

Dette vakre skrinet ble skåret ut av en av de russiske fangene på Momarken, og gitt som gave til dr. Sverre Riiser etter legebesøk i leiren. (Foto E.T.)

Krigs- og fredsminner 1940–1945 Av Hanna Bentsen

Jeg er født 26. september 1927 og var således ikke langt fra 13 år da krigen kom til Norge 9. april 1940. Når jeg skal beskrive «gledesrusen» i 1945, kommer jeg ikke helt utenom krigsutbruddet i 1940 og krigen som varte i fem lange år. Derfor litt om dette først:

Det var en vanlig dag på Sviu skole i Trømborg 9. april 1940, men vi skulle oppleve at det skulle bli annerledes! Jeg husker til og med kjolen jeg hadde på meg da. Det var jo ikke vanlig med bukser til jentene på den tiden.

Vi barna lekte på skoleplassen før åpning. Riktignok så vi flere fly som kretset over oss, men vi ante ingenting. Lærer Peter Guldberg blåste i fløyta si, og det betød: «Still opp på rekke og rad!» Vi syntes nok at han var litt alvorligere i røst og blick enn ellers. Inne fortalte han oss at det var tyske fly vi hadde sett, og at det var blitt krig i Norge. Under lærerens ledelse sang vi «Gud signe vårt dyre fedreland» og ba «Fader vår» sammen før vi ble sendt hjem.

Min fars søster ble evakuert til oss fra Oslo, og far hentet henne med hest og slede på Heia jernbanestasjon. Det var nemlig mye snø våren 1940. Dårlig brøyting var det, så det gikk litt i «bergogdalbane» til Heia.

Mange fra Mysen og andre steder ble evakuert ut i bygda, særlig ut mot Trømborgfjella. Flere fra Mysen bodde hos Bentsen på Brattfoss noen dager. Der var det verksted og mølle, og de fikk sengeplass på forskjellige steder. De som hadde kyr og andre dyr «ble ved sin lest».

Hanna Bentsen fra Trømborg har mange minner fra krigs- og fredsdager. Kledd for en økt for Trømborg Bygdekvinnelag. Utlånt av Hanna Bentsen.

Så fulgte fem spennende og vanskelige år med nytt «styre og stell». Landet fikk ny regjering under Quisling, og utover landet kom nye folk i styrer og råd. Det var slike som sympatiserte med ledelsen, og de ble kalt nazister. Det var strengt og vanskelig på mange måter, de voksne måtte være forsiktige med hva de sa. Myndighetene måtte ikke få rede på hva «gutta på skauen» drev med. Mange ble arrestert og sendt til «Grini» eller andre leire. Lærer Jakob Hjertaas fra Eidsberg ble sendt nordover.

Det var mørkt og trist om kveldene, for vinduene måtte «blendes» med svarte rullegardiner. Det ble rasjonering på mat, vi fikk kort som ble klippet når vi handlet. Klær var ikke å få kjøpt, så folk sydde og vendte på gammelt tøy. Likevel syntes vi at vi ble «kjempefine».

Jeg gikk på realskolen på Mysen under krigen, syklet det meste av året, men i vintermånedene var vi med bussen fra Rakkestad. Den kjørte på «knott», og det

hendte at den stoppet oppe ved Randedbakken. Da måtte vi gå videre ned til skolen. Der stod det tyske soldater som vakter ved porten.

All mat var hjemmelaget. Mange, som ikke hadde gård, hadde en gris, og det ble syltet, saftet og dyrket poteter og grønnsaker. Til og med såpe og potetmel laget man selv. Og fyringsveden var selvhugget.

Mange ble fristet til å «sko seg litt» ved å tjene litt ekstra penger på «svartebørs». Det var en ufin handling når man tenker på at det var folk som nesten sultet. Korn ble gjemt bort i høylåven til ekstra bruk. Bøndene ble pålagt kvoter av korn og poteter som skulle leveres. På mølla på Brattfoss malte de litt ekstra korn så eierne fikk litt mer mel, det var jo egentlig ulovlig. Men jeg må nevne at mange var snille og ga bort av det de hadde. Jeg kan huske at det kom opptil åtte–ti personer med tog til Heia stasjon, videre opp til gården hjemme der de ba om å få kjøpe poteter, fleisk og andre ting. Dette ble etterkommet etter evne.

Gledesdagen 8. mai 1945 – Norge i festrus

8. mai 1945 kapitulerte de tyske styrkene i Norge, og «Hjemmefronten» kom frem fra sin skjulte tilværelse, klar til å starte opp i en ny tid med fredelig overgang til et nytt normalt styre i landet. Nordmenn skulle atter styre etter norsk lov og gjenreise det fri folkestyre. Den 9. mai ble det sendt ut en kunnngjøring til befolkningen om å opptre med verdighet og omtanke. Parolen var SAMHOLD – DISIPLIN – NØYSOMHET. Ordtaket «Forandre for å bevare» ble brukt. Fylkesmannen i Østfold, L. Bull, sendte

ut en beskjed til oppnevnte ordførere og lensmenn om straks å tre i funksjon. I Eidsberg var det gårdbruker Karl Helseleth og i Mysen fylkesagronom Frigstad (som ordførere) og advokat Arne Løken som lensmann.

Jeg vil fortelle min egen lille historie fra maidagene 1945. Krigen hadde vart i fem år, og jeg nærmet meg 18 år om høsten – voksen nok til å forstå demeste av det som hendte. Det gikk på siste del av min tid på realskolen, og jeg holdt på med å skrive stil 7. mai. Rykter om fred spredte seg, og venninnen mi kom og sa: «Slutt med å skrive stil, det er fred i landet!» Dagen etter, altså 8. mai fikk vi det bekreftet.

Hele landet «i kok»!

For oss som bodde ute på bygda, var det Mysen man måtte dra til for å få med seg det som foregikk. Hele dagen ble en festrus, og vi tok syklene fatt. Jeg tror at jeg sammen med venninner syklet att og fram til Mysen både to og tre ganger for å oppleve alt. Vi måtte vel hjem for å få oss litt mat innimellom.

Det største minnet for meg den dagen er at Olaf W. Haaje stod oppe på en lastebil ved Mysen jernbanestasjon og deklamerte Bjørnsons vakre dikt:

*«Det ligger et land mod den evige sne,
i revnerne kun er der vårliv at se.
Men havet går til med historie-døn,
og elsket er landet som mor af søn.»*

Haaje hadde sluppet fri blant alle Grini-fangene som hadde sittet på Momarken den siste tiden, og det yrte av folk i gatene. Mange hang ut av vinduene med norske flagg i hendene. Det hadde nemlig ikke vært lov å flagge på fem år.

Olaf W. Haaje (1914–1985). Teolog og karismatisk kulturpersonlighet, krigsfange på Grini og på Momarken. Ivrig speiderleder. Foto utlånt av Bjørg Ellingsen

Flere festdager

13. mai kom kronprins Olav til Oslo og ble møtt av en jublende folkemengde, og regjeringen Nygaardsvold fulgte etter 31. mai. Nasjonaldagen 17. mai ble en ny festrus. Aldri har det vel vært så mye folk ute som den dagen, hverken i by eller på landet. Vi hadde jo ikke feiret nasjonaldagen på fem år.

7. juni, på dagen fem år etter at han forlot Norge i 1940, steg kong Haakon 7. i land på Honnørbyggen i Oslo, ledsaget av kronprinsesse Märtha og de tre prinsebarna. Far tok oss tre barna med til Oslo for å se på kongens hjemkomst (mor var hjemme og stelte dyra). Det var tett av folk langs gatene fra brygga og opp til slottet. Det er et minne som aldri vaskes bort, og jeg er evig taknemlig for å ha fått oppleve det.

Norge har nå, når jeg skiver dette, hatt fred i 70 år. Det er et privilegium så stort! Vi eldre som opplevde okku-

pasjonstiden setter utrolig pris på friheten! Når en leser om all krig og ufred i verden, fylles hjertet av en uendelig takk! La oss for alltid feire nasjonaldagen med stor glede og verdighet og minnes Elias Blix sin salme:

«No er det i Noreg atter dag
med vårsol og song i skogen.
Om sædet enn gror på ymist lag,
det brydder då etter ploegen.
Så signe då, Gud, det gode såd,
til groren ein gong er mogen.»

Triste krigsminner rundt Grindaheim Av Hans Theodor Klerud

Familien Otto Klerud bodde på Grindaheim ved Momarken under krigen. Sønnen Hans minnes flere triste hendelser som gjorde dypt inntrykk på folk, og som ikke bør gå i glemmeboka.

I andre etasje på Grindaheim leide Nils Buer med familie husrom. Han var travtrener og leide staller på Momarken. Etter hvert ble det restriksjoner på transport til og fra travbanene rundt om. Bjerkebanen i Oslo var den gang, som nå, hovedbanen for de store premiene. Nils greide å få leid en stall der, og etter en tid, også leilighet i Oslo slik at hele familien flyttet etter.

Andreetasjen stod derfor tom, noe som sannsynligvis ble varslet av nazister. Tyskerne kom omgående og rekvierte hele etasjen til et lønningskontor. Jeg husker at det hang et stort bilde av Hitler på veggen. Driften av kontoret ble besørget av fire østerrikere. Far sa at

det var knakende kjekke folk som hatet Hitler og alt hans vesen. Dette fikk jeg vite av mor og far da krigen var slutt. Soldater kom hele dagen for å få lønn, før det ble stille ved fire–femtiden. Etter krigen husker jeg mor fortalte at når hun vasket trappa, satt skurefilla fast. Det var to groper i hvert trappetrinn. Tyskerens støvler hadde ikke bare jernskodd hel, også sålene hadde jernnudder.

Nye pengesedler

Noen vil kanskje huske de nye krigspengene. Enkronen var grønn og ble kalt «Usling», mens tokronen var rød og ble kalt «Quisling». Dette måtte en passe seg for å si når potensielle angivere var i nærheten. Det skulle ikke mer til for å bli arrestert. Den som hadde en Usling og en Quisling i lomma hadde mye å handle for i butikken den gang. Kobbermyntene ble inndratt til våpenproduksjon. Jernmynter kom i stedet.

En tragedie fra Momarken

Under krigen, våren 1943, kom en tysk soldat inn i butikken til Ester og Trygve Ellingsen på Momarken. Datteren Bjørg forteller om dette: Soldaten ville kjøpe kaffe. «Kom tilbake til høsten du, for da har engelskmennene kommet med kaffe», sa Ellingsen. Soldaten returnerte til Høytorp fort og fortalte hva kjøpmannen hadde sagt. Kommandanten på fortet reagerte på Ellingsens replikk, den var uheldig for soldatenes kampmoral, mente han. I løpet av ettermiddagen ble Ellingsen hentet av soldater fra fortet. Naboen, Georg Jorderudengen, som da stod i Momarkenkrysset, observerte at Ellingsen ble ført nedover gata, sliten og astmasyk, mot Høytorp fort.

Trygve Ellingsen (1896–1944) døde i tysk fangenskap i Bochum i 1944. Foto utlånt av Bjørg Ellingsen.

Følgende opplysninger er fortalt av Bjørg Ellingsen: Den første natta tilbrakte han på fortet, og dagen etter ble han transportert til Fredrikstad. I mai ble han overflyttet til Grini, hvor han var til februar 1944, da han ble overført til Akershus slott. Her traff mor Ester og Bjørg ham én gang før han 26. februar ble transportert til Bochum straffeanstalt i Tyskland. Her døde han i juli av underernæring og dysenteri.

Hans urne kom til Norge i 1948 og er satt ned i en minnelund på Vestre gravlund i Oslo. I våpenhuset i Eidsberg kirke henger en tavle hvor Ellingsens navn er inngravert sammen med navnene fra andre i Eidsberg som falt under krigen. Denne tragiske hendelsen ble en lærepenge for mange her i bygda om å være forsiktige med hva de sa.

Momarken Landhandleri der Ester og Trygve Ellingsen drev butikk, og hvor Trygve Ellingsen ble arrestert etter å ha ekspedert en tysk soldat som ville kjøpe kaffe. Foto utlånt av Bjørg Ellingsen

Enkefru Anna Eline Aune, en modig kvinne

Fru Aune var enke og bodde i et hus i Mjøsa. Hun var vel i 60–70-årene, hadde radio og lytta på London. Nyhetene skrev hun ned på lapper som hun gikk rundt og delte ut. En av møtepostene var ved Brennemoen. Folk i nabolaget var redde for hva konsekvensene kunne bli av denne geskjeften, men selv var hun lite redd. Hun var også flink med å gi informasjon til personer som planla å komme seg over grensen til Sverige.

Tyskerne og hestene deres

Det var et lite vann på Momarken. Far hadde gravd en dypvannsbrønn, satt opp med teglstein innvendig og ca. 3–3,5 meter dyp. Dette fant tyskerne og kom med flere hester som skulle raskes, kanskje 20–25 i tallet. Det var svenskenner, fjording, norsk kaldblods,

norsk varmlods og Hannoveraner. Det var hester over hele gårdsplassen, ja, hele krigen var det uro hos oss. Jeg var mye i Rødenes hos tante Marthe på nedre Klerud og på Tommelsrud. Det var godt å komme bort til rolige og naturlige forhold.

Det styggeste jeg så under krigen var en hendelse nede på travbanen. En pen liten fjording, to–tre år gammel, skulle dresseres. Dette var på sommeren, hesten spennes foran en slede full av folk. På hver side går en soldat med spikerbesatte lekter. Hesten blir jaget ut på grusbanen til den stuper så blodet fosser. Dette var en mishandling som satt i meg lenge og som ga meg søvnløse netter.

Avretting av en tysk soldat

En søndag morgen sitter vi og spiser frokost. Da ser vi en naken mann (tysk

soldat) borte i skogteigen til beste-
far H.-P. (Hans Petter Hansen Grinna,
«Momarken Møbelfabrikk»). Dette er
på våren i snøslaps, mannen titter frem
og sniker seg fra busk til busk. I ettetid
tenker jeg at han hadde et nervesam-
menbrudd. Det går ikke lenge før vi
hører en tropp komme marsjerende.
De sprer seg ut som et tett elgdrev. Ikke
lenge etter smeller det et skudd. Soldat-
ene kommer ut av skogen, stiller opp,
marsjerer tilbake og synger sin vante
sang, «Hei-li, hei-lå, hei-li». Denne
sangen og «Lily Marlen» hørte vi ofte.
De var flinke til å synge, men der og da
var det uhyggelig og trist, da vi forstod
at en mann var skutt.

Om en revolver og noen patroner

Kvelden før østerrikerne skulle forflyt-
tes, kom en mann med en revolver og
en eske med patroner til far. «Denne
kan bli god å ha når Hitler taper krigen»,
sa han. Den revolveren klarte bror Per
å rote bort på vei til Lørenveien i Oslo,
men det er en annen historie.

En dag kommer det en Mercedes med
fire mann og tre offiserer ut. Mor får
fullstendig panikk og tenker på revol-
veren i kjøkkenskapet. Heldigvis kom-
mer de ikke inn, de står ute og peker og
snakker. Det er muligens om planlegg-
ing av utvidelse og utbygging av fange-
leiren. Hadde krigen dratt ut, ville vel
området øst for Momarkenkrysset sett

fullstendig annerledes ut. Revolveren
kom sikkert på en mer vettug plass da
far kom hjem!

Minner om Langebrekke

Helt i slutten av krigen – jeg tror det
var sist i mars – leika vi på brønnen
på Langebrekke. Tyskerne hadde hes-
ter i stallsvale og vognskjul, og mange
offiserer og menige var tilstede. Plutse-
lig kommer en mengde allierte fly øst
fra Sverige. Langt bak kom en enslig
tysk jager. Tyskerne stupte inn under
bua og låvebrua og inn i stall og fjøs.
De var livredde. Hans Langebrekke løp
rundt på gårdsplassen, vifta med skinn-
lua si og ropte hurra så høyt han kunne.
Dette så tyskerne. Det var en spesiell
stemning i de dagene. Ryktene florerte
om at krigen snart var slutt, og at Tysk-
land ville tape.

En morgen uka etter kjørte Hans
Langebrekke mjølka til Mysen med hest.
Hans var snill, og vi ungene fikk sitte
på med ham. Denne gangen hadde han
med seg ei ung jente, Randi Skogen.
Da Hans var kommet til forretningen
til Hans S. Olsen, kom en tysk militær-
bil ned Vandugbakken og kjørte rett på
hestevogna. Hans døde, mens jenta
overlevde, hardt skadet. Dette har jeg
tenkt mye på i alle år, og er overbevist
om at sjåføren hadde fått ordre om å
hevne hurraropene på Langebrekke
uka før. Hans Langebrekke var en ekte

Salt torskemelke

I 130 kg. tønner på lager.

Josef Nilssen,
Mysen, telefon 267.

Annonse fra Indre Smaalenenes Avis 4. mai 1945.

«jøssing», og han fikk ikke oppleve freden. Det var bare noen av familien, skerne og vi barna på brønnen som hadde sett Hans i gledesdansen med kinnlua si, der og da.

Arne Langebrekke, sønn av Hans, gikk på Mysen kommunale realskole den gang. En av skolens ansatte kommer inn i klasserommet og ber Arne gå hjem på grunn av noe som har hendt. Da Arne kommer til Bergerkrysset ser han folkeansamlingen utenfor urmaerne Svenneby. Dessverre er det en lite omtentksom person som forteller Arne at hans far er død, noe Arne ikke vil høre og går forbi. Dette var en hard påkjening som presten nevnte siden i Arnes begravelse. Tross aldersforskjellen hadde jeg kontakt med Arne hele livet.

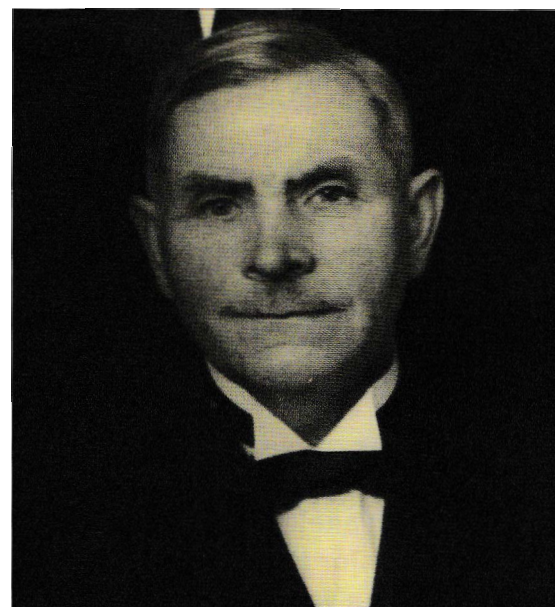
Arne, med det sjenerte smilet, er den aller første jeg husker jeg lekte med. Den fæle hendelsen skjedde om morgenen 18. april 1945.

Kontroll av korn og poteter

Minn far ble utkommandert som kontrollør i treskinga i tre år, to på Langebrekke og ett år på Kirkeby i Hærland. Den tyske kontrolløren sier at «Her er det mye mer enn det som er oppgitt!»

Minn far sier at det ikke er et menneske under sola som kan stå her på golvet og si hvor mye korn det er i disse bingene. Dette svaret ble heldigvis godtatt av den tyske kontrolløren, for norske nazister som kontrollerte var nidkjære og farlige, og minn far var en god og ærlig familie. Minn far og minn tante, Helge Langebrekke med et lass høy og lesset det inn på trevet som takk til far.

Alle gårdsbruk av en viss størrelse ble pålagt å levere et visst kvantum av korn, poteter og andre produkter etter brukets størrelse. I potetsekkene var det en del

Hans Langebrekke ble drept under melkekjøring. Var det en tysk hevnaksjon?

stein hos enkelte. Dette dro vekta godt opp, men det var risikabelt å sabotere på den måten. Høy ble innkrevet mer selektivt. Bøndene var redde for å bli utvalgt til levering av høy. På folkemunne ble det kalt «tvangslevering».

Etterord og takk

Undertegnede, som har samlet disse minnene fra krigs- og fredsdagene 1940–1945, takker alle bidragsytere (de fleste i 80-årene) for positiv respons på henvendelsen om å markere 70-års-jubiléet for Norges frihet her i heftet «Haakon». Tusen takk for beretninger og bilder!

Jeg sender også varme tanker til Arne Sandem for at han nedla et stort arbeid med å skrive sin bok «Den siste SS-leiren». Kanskje er det flere enn meg som trengte en oppdatering om hva som virkelig kunne ha hendt oppe på Momarken i 1945 om den planlagte konsentrasjonsleiren var blitt til en realitet.

Eva Tveter

Fakta om fangeleiren på Momarken

Skulle blitt en konsentrasjonsleir!

I sin bok «Den siste SS-leiren» beretter Arne Sandem historien om hvordan det ble lagt planer for en konsentrasjonsleir på Momarken. Hitler hadde gitt beskjed til Norge om at ingen flere fanger måtte sendes til Tyskland, men at man i stedet måtte finne et egnet sted for en ny leir her i landet. I begynnelsen av januar 1945 ankom SS-major Hans Aumeier til Oslo etter å ha vært leder for vakt- og straffeavdelingen i dødsleiren Auschwitz, og dermed medansvarlig for drap på titusener jøder og andre fanger.

Mens krigen gikk inn i sin siste fase, startet byggearbeidene på Momarken med russiske krigsfanger. Det ble reist et høyt gjerde av tømmerstokker (hugget i nærheten) med en skrå arm innover og med 20 rekker av piggråd. Til og med et krematorium var planlagt i leiren som skulle huse 3000 fanger.

Den 13. mars 1945 ble 360 fanger fra Grini overført til leiren på Momarken. Da var fire brakker ferdige for innflytting. Mysen og Omegn Røde Kors organiserte et krevende hjelpearbeid med innsamling av mat som ble fordelt til fangene. Røde Kors var den eneste hjelpeorganisasjon som tyskerne tillot å få innpass i leiren. Leder av Røde Kors Mysen, disponent Klaus Ous, har i ettertid fått stor takk for sitt diplomati i hjelpearbeidet.

Presten, speideren og motstandsmannen Olaf W. Haaje, som hadde vært med å starte Røde Kors på Mysen, var

en av Grinifangene som ble oversendt til Mysen. Også i fangeleiren ble han en inspirator og samlende person. Heldigvis kom freden og satte punktum for den planlagte konsentrasjonsleiren. Bøddelen Hans Aumeier ble arrestert under et raid på Terningmoen i begynnelsen av juni 1945 og henrettet. Da han fikk dødsdommen, sa han: «Jeg dør som syndebukk for Tyskland».

Fangeleirens videre skjebne

Etter at de norske fangene var sendt hjem fra Momarken 8. mai 1945 (dette kan du lese mer om annet steds i bladet), var det fremdeles flere hundre krigsfanger fra andre land i norske leire. Den 23. mai kom Grev Folke Bernadotte til leiren på Mysen for å se om Momarken kunne passe som en oppsamlingsleir for russere. Slik ble det, og flere hundre russiske fanger tok inn i leiren. De var skrøpelige da de kom, men kom seg etter god forpleining av de allierte, og i løpet av juni ble de sendt hjem. Mange av oss eldre i kommunen har gode minner om gavmilde russiske fanger.

Mysen Fremmedleir

Etter 1. juli fikk leiren dette navnet, og inn flyttet polske gutter i alderen 17–22 år som hadde vært utskrevet til tvangsarbeid for Deutsche Wehrmacht. Flere av polakkene var flinke musikere, og i leiren fikk de instrumenter og dannet eget orkester. Dessverre meldte det seg problemer med veneriske sykdommer og gnisninger med lokalbefolkningen.

Et lite minne om general Otto Ruge

Av Eva Tveter

Mange av kommunens eldste kan huske den stillfarende, ranke Otto Ruge som i sine siste år bodde i æresboligen ved Høytorp fort. Han satt som krigsfange i Tyskland under hele krigen, men etter frigjøringen i 1945 ble han igjen forsvarssjef. Ruge tok avskjed samme år.

Mange har hyggelige minner om ham, også fire småjenter fra klubben «Firkløver» som etter krigen holdt basar for «Nasjonalhjelpen» til inntekt for krigens ofre. Det var Thea, Åse, Elise og Eva som med stor iver laget og samlet gevinster nok til loddsalg ved det store, hvite bordet i hallen utenfor Eidsberg Sparebank, som da holdt til på Hegglin.

En dag kom Otto Ruge på bankbesøk og stoppet ved basarbordet. «Hva holder dere på med da, småpiker?» «Jo, vi holder basar, og vil du være så snill å jøpe lodd av oss?» Ruge bladde opp en

10-kroneseddel fra lommeboka. Utrolig! En hel liten formue! Alle jentene neide nesten til golvet.

Så ville det seg slik at Ruge hadde bankærend også dagen etter, og Elise, som hadde vært fraværende dagen før, spurte ivrig: «General Ruge, vil du kjøpe lodd til Nasjonalhjelpen?» Ruge så litt forbauset ut. «Jeg kjøpte jo for ti kroner i går, men la meg få for ti kroner til!» Nye dype knebøyninger fra fire småjenter som var mektig imponerte.

En av basarenes gevinster var ett kilo egg, tigget av slekninger med høner. Da det kom til trekning, som måtte foregå rettmessig på Eidsberg lensmannskontor, ønsket alle jentene så inderlig at Ruge måtte bli trukket ut til å vinne eggene. Siden han het Ruge, var han kanskje kapabel til å ruge ut eggene til kyllinger! Dessverre vant han ikke! Men vi fikk et artig minne om en avholdt general.

I mars 1946 var det fremdeles rundt 400 polakker igjen på Mysen. De dannet sin egen forening, og formann var en herr Garbarek som også hadde sin kone i leiren. Hun fødte en sønn som fikk navnet Jan, og som vi vet ble en internasjonalt kjent musiker og komponist.

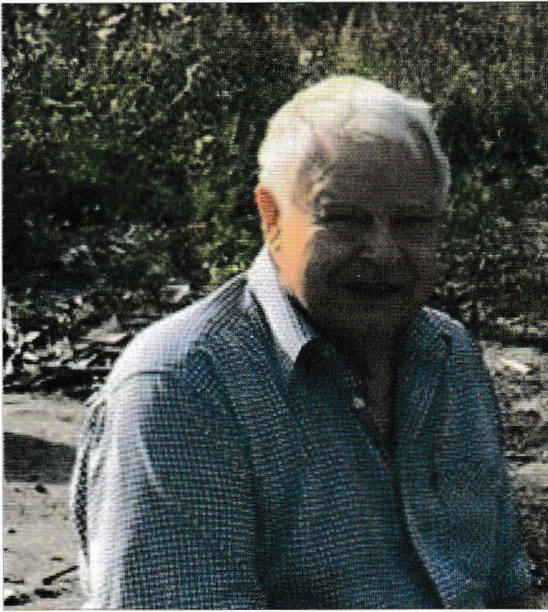
Den 7. mai 1947 tok polakkene offisiell avskjed med Momarken og Mysen, men før alle var reist hjem kom det jødiske familier fra flere land i Europa og inntok brakkene. De fikk etter hvert

arbeidstillatelse på linje med nordmenn, og mange fikk arbeid etter den utdannelsen de hadde. Fra 1948 var alle jødene i arbeid og betalte husleien sin selv. Men selv så sent som i 1950 var det ennå seks jødefamilier igjen på Momarken. Aller sist i sin beretning om fangeleiren på Momarken skriver Arne Sandem: «De som bodde der vil huske stedets Røde Kors med takk og glede!»

Referat Eva Tveter

Da freden kom

Av Torer Garseg

Torer Garseg.

Denne stilen skrev Torer Garseg i 1945 etter stiloppgaven «Da freden kom». Han skrev slik han opplevde dagen fra time til time. Stilen er en avskrift fra stilboken hans.

Den 7. mai kom freden. Den dagen husker jeg som det var i dag. Vi hadde nettopp spist eftasverd, og var ferdig til å ta hestene og dra på jordet. Da ropte mor og sa at det var blitt fred. – Nei, det er ikke sant!. Vi reiser på jordet, så slipper vi og høre det maset, sa far.

Da vi kom bort på jordet, så vi de flagget på Narvestad. Far lurte i all verden på hva dette skulle bety. Han hadde en tanke om at det var sant det med freden, men var ikke riktig sikker. Vi spente for harvene og kjørte avgårde. Vi hadde jo nok å gjøre.

Like etter kom mor igjen og ropte. Og sa at det var blitt fred. Men ennå ville ikke far tro det. Hun sa at tante Anna hadde ringt, og sagt at det var kommet melding til avisen, og at kirkeklokkene skulle ringe kl. 5, og nå står vi ferdig til og dra ut og heise flagget på Heggin, hadde hun sagt.

Da mor kom opp igjen fra jordet, var det blitt fjøstid. Da de hadde mjølket en stund, sa mor til Sigurd at han skulle gå hjem og høre på radioen. Da Sigurd kom bort på jordet, spurte far om han ville harve, så skulle han gå og høre selv. Da far kom til Holene visste de ikke om at det var blitt fred, og det varte ikke lenge før de hadde radioen fremme.

Det første de fikk høre var fedrelands-sangen. Men nå måtte far gi seg. Like etter kom far ned på jordet, og han sa det var sant. Arbeidet ble nå innstilt for dagen, og vi fikk det travelt med å få inn hestene. Det gikk både i galopp og trav. Vi hadde ikke tid til å spise heller. Vi fór opp på låvebrua, og hørte på kirkeklokkene. Det ene flagget etter det andre kom opp langs Vandugbakken. Det var jo fem år siden vi hadde sett det norske flagget.

Mor, Marta og Kjell hadde gått til Holene for å høre på nyheter fra London. Nå var det bare jeg og far hjemme. Vi sto ennå på låvebrua og så på flaggene. Men far orket ikke å være hjemme, og til slutt gikk han også. Da var det bare meg alene hjemme.

En stund etter kom det en som ville snakke med far. Jeg måtte over til

Holene etter ham. Da jeg kom dit, stod radioen på. Far, mor, Kjell og jeg måtte da gå hjem igjen. Det ble et leven og få i stand alt som far skulle ha med seg. For to måneder siden, hadde far pakket rype-sekken sin. Jeg lurte i all verden hvorfor den skulle stå der. Men hver

gang jeg spurte far om det, svarte han at når det er krig er den god å ha når vi måtte ut i skogen.

Da klokken ble 8 gikk far av sted. Jeg lurte i all verden hvor han gikk hen. Da tre dager var gått ringte han hjem, og fortalte at han var et sted i Askim.

Fenrik David Blid

24. september 1913–9. april 1940

Av Dag Mysen

75 år siden krigsutbruddet

David Blid var en av de første nordmenn som ble drept da krigen brøt ut om morgenen 9. april 1940. Han var fenrik og maskinist ombord på torpedojageren «Ægir» på Stavanger havn. Mannskapet tok straks opp kampen mot den overmektige tyske krigsflåten som invaderte havna, og maktet å senke et tysk skip før de måtte gi tapt for overmakten. David Blid og åtte andre av et mannskap på 78 omkom i sjøslaget.

David Blid vokste opp som en lysende ungdom i mellomkrigstidens Mysen. Han var en ungdom og en ung mann det var knyttet store forhåpninger til. Han gjorde et uutslettelig inntrykk på sine samtidige. Etter krigen reiste amatørerne hans i Mysen idrettsforening bautaen over David Blid, som nå står i parken foran Mysen kirke, i takknemlighet og i beundring for den han var og det han sto for. Bautaen ble avduket 17. mai 1948 av Thor A. Krosby og overrakt til Mysen kommune.

I forbindelse med idrettsforeningens 100-årsjubileum i 2003, holdt David Blids gode venn, Wilhelm Molberg

Kadett David Blid i uniform fra 1939.

Nilssen, denne talen for David på 17. mai, og la ned krans ved bauten. Wilhelm fylte 100 år 27. mars i år, og er oppegående og sprek. Jeg tegner et portrett annetsteds i Haakon av denne Mysengutten som har betydd så mye.

Talen som Wilhelm holdt, er et viktig tidsvitne om innstillingen disse guttene hadde til landet sitt og til friheten de satte så høyt. Hans fortelling er også et viktig vitne om hvordan det kunne være å vokse opp som ungdom og ung voksen i mellomkrigstidens Mysen.

Ved David Blids bauta 17. mai 2003

*Vi vil oss et land som er frelst og fritt
og ikke sin frihet må borge.
Vi vil oss et land som er mitt og ditt
og dette vårt land heter Norge!
Og har vi ikke det land endnu
så skal vi vinne det, jeg og du.*

I dette diktet av Per Sivle finner vi hele vårt nasjonale program. Det er den norske Marseillasisen i seks linjer. Diktet ble lest over størstedelen av Norge i okkupasjonstiden. Tyskerne anså Sivles diktning som så farlig for okkupasjonsmakten at det ble utstedt arrestordre på ham. Men da hadde Per Sivle vært død i 40 år.

Min gode barne- og ungdomsvenn David og jeg sto ved siden av hverandre og sang dette verset med åpne guttesinn i Trygve Bratlands barnekor her på Mysen i 20–30-årene. Lite ante vi at innholdet av nettopp dette diktet skulle få så stor betydning for oss begge.

For oss unge vernepliktige med befalsutdanning som deltok i kampene i 1940, ble 9. april en fornedrelsens, fortvilelsens og skammens dag. Nazi-Tysklands rå og brutale overfall på vårt fredelige land skapte lammelse og full forvirring. Men midt i lammelsen og forvirringen strømmet det om morgenen 9. april tusenvis av unge menn, ut fra byer og tettsteder, gårder og grender, langs veiene, over jordene, gjennom

skogene og over fjellene for å melde seg ved sine mobiliseringssteder og ta del i forsvaret av sitt land. De visste de var dårlig rustet. De visste de var dårlig øvet, de visste at fienden hadde tatt våre største byer langs kysten. Like fullt dro de seg frem, til fots, på sykkel og på ski for å nå sine avdelinger og gi alt for sitt land. Lenge varte forvirringen, og mange var de feil som ble begått. Men skisporene etter denne ungdommen viste veien, og ved våre gode allierte venners hjelp fikk vi friheten tilbake.

David Blid fikk ikke oppleve denne store vårløsningen og det under det var å få friheten tilbake i maidagene 1945. Men han har større andel i friheten enn noen levende.

Under krigsoperasjonene på Stavanger havn 9. april sto han på sin post og kjempet til det siste om bord i torpedojageren Ægir, mot en overmektig fiende. Ægir forsvarte seg tappert, senket et tysk skip, men måtte til slutt gi tapt for overmakten. David, sammen med åtte andre av et mannskap på 78, ble drept.

Vi var en stor og forventningsfull ungdomsflokk som vokste opp her på Mysen i mellomkrigstiden. Mysen Turn- og Idrettsforening, som foreningen het den gang, favnet oss alle til turning og friidrett, skøyter og svømming, og ikke å forglemme til godt kameratskap og fint sosialt samvær.

David og jeg ble kjent med hverandre da vi begynte på gutteturn samtidig i Håkonshallen på Høytorpjordet. Vi ble gode venner og holdt sammen alle årene han levde. Våre veier skiltes da han begynte som kadett ved Sjøkrigsskolen i Horten, mens jeg valgte befalsskole i Halden.

På Turner'n var han en spenstig, kraftig, slank og smidig gymnast. Han hadde fin rytme og han var dristig.

år vi hoppa på ski i Vestengbakken, husker jeg at han var den første som lanserte stilen med å ligge langflat med kroppen fremover og brystkassa nesten ned på skia, armene bakover, kroppen rolig, omtrent som stilen er i dag. Med den spensten David hadde, hoppa han ofte lengre enn oss andre, ja helt ned i dumpa og overgangen hvor han ikke hadde kjangs til å stå. Han gikk over ende og tumla seg opp igjen til ny dyst.

David viste tidlig maritime interesser. Han var glad i alt som hadde med vann å gjøre. Fra foreldrenes leilighet i 2. etasje i garveriet til garver Blid ved Hamilsaga, var det bare noen skritt ned til Mysenelva. Her rodde vi, padla, lagde flåte, fiska, krepse og bada mye.

ysenelva var ganske ren den gangen, og David var en racer til å svømme. Han var den første som lærte seg den vanskelige svømmestilen å crawlle, og han crawlte fort, svømte langt under vannet, stupte godt og var en sikker livredder. Idrettsforeningen arrangerte svømme- og livredningskurs for over 50 ungdommer i Birkelunden en sommer, og David var blant de aller beste.

Vi opplevde et fint og rikt friluftsliv i speider'n. Vi var begge i Falkepatruljen, der han var en idérik nestfører, full av initiativ. Det ble teltturer og hytteturer langt inn i det naturskjønne Trømborgfjella, i veksling med sykkelturet til Grefsliesjøen, Lundebyvannet og Rødenessjøen helt til Kroksund. Her ferget vi over og tok oss inn til Langevannet på svarteste Rømskauen, og hadde uforglemmelige leirbålkvelder like ved svenskegrensa.

Det var en selvfølge at David skulle til sjøs. Etter middelskoleeksamen dro han ut, samlet seg fartstid og kom inn som kadett ved Sjøkrigsskolen i Horten. Som den teknisk interesserte ungdommen han var, valgte han maskinistlinjen og sto som fenrik og 3. maskinist ombord på Ægir 9. april 1940.

Under sin skolegang var han utsatt for et stygt uhell, i det han brakk begge bena under en skitur. Dette forsinket ham et helt år under skolegangen, men med sin jernvilje tok han det igjen og gikk ut som bestemann på sitt kull.

Av legning var David en vennlig, åpen, utadvent og humorfylt ungdom. Han hadde lett for å snakke for seg, tok gjerne en diskusjon og var en allsidig orientert gutt. Han leste mange bøker, ikke bare den vanlige ungdomslitteraturen som vi alle slukte, men han kunne sine klassikere også. Han hadde god sangstemme og kunne et utall av viser, og han hadde en pikant skarring etter sin mors sørlandsdialekt. Han hadde evnen til å se det store i det små, kunne navnet på nesten alle naturens planter. Ved leirbålskveldene, når han fikk ånden over seg, leste han et vers, tok ei vise, holdt fine små appeller. Det kunne være enkle ting som det å være sannndru, hjelpsom, vennlig, snill mot mennesker og dyr, ting fra Speiderloven.

Han hadde sterkt fedrelandssinn, og etter å ha sett det norske flagget vaie på de fleste verdenshav, holdt han det høyt i ære. Hvis vi kunne tenke oss at David skulle holde en appell til dere unge her på Mysen denne fine 17. maidagen, tror jeg han kunne formulert seg med et slikt innhold: (diktet har Wilhelm formulert selv)

*Et Norge fritt du fikk i arv
du ungdom av i dag,
fra dem som kjempet for dets tarv
med håpets sinnelag.*

*Det kostet dyrt å holde stand
mot svik og barbari,
mot overmakt og nidingsmann
i kamp for å bli fri.*

*Still opp for Norges flagg og folk
så langt som landet når!
Bli ungdomshærens sterke tolk
for fred og trygge kår.*

Idrettsvennene på Mysen reiste David denne minnesteinen. Ved idrettsforeningens 100-årsjubileum har jeg fått æren av å legge blomster ved bautaen. Det gjør jeg i dyp ærbødighet og takknemlighet. Måtte hans minne alltid bli levende blant oss!

Wilhelm Molberg

Høytorp fort 100 år

Av leder i Foreningen for Høytorp fort, Jostein Flåøien

Forhistorien

Den 10. august i år var det 100 år siden de første rekrutter ankom det nybygde Høytorp fort, eller Høitorp fort – som det het frem til nye rettskrivningsregler kom på 1930-tallet. Som eneste landbefestning, overlevde Fossumstrøkets festning de store nedskjæringene av Forsvarsbudsjettet i 1927 og 1934. Høytorp fort var dermed fortsatt operativ da tyskerne angrep i 1940. Men hvorfor ble fortet bygget?

Mot slutten av 1890-årene og frem mot 1905, rustet det norske forsvaret kraftig opp. Nytt Krag-Jørgensen-gevær ble standardbevæpning, 150 stk. mitraljøser ble anskaffet, 158 nye 7,5 cm feltkanoner, 26 stk. 10,5 cm posisjonskanoner, 6 stk. 12 cm tårnkanoner, 4 stk. 12 cm festningskanoner, 8 stk. 10,5 cm festningskanoner

og 4 stk. 7,5 cm festningskanoner ble innkjøpt. Tre nye panserskip ble bygget, samt en rekke andre nyanskaffelser til Hæren og Marinen. Alt dette skjedde mens vi var i union med Sverige, som også gikk til mange nyanskaffelser i samme periode. I tillegg bygde Norge en rekke forberedte artilleristillinger på begge sider av Kristianiafjorden, med størst antall på østsiden. Den såkalte Glommalinjen så dagens lys.

Disse stillingene skulle bemannes av den nyopprettede Posisjonsartilleribataljonen (1901–1916). Det var her snakk om kun forberedte stillinger, og ved mobilisering ble så mannskap, kanoner og utstyr sendt til de avsnitt som ble ansett som viktigst. Det var aldri meningen å bemanne alle stillingene, da det rett og slett ikke var nok skyts til

Søndre kommandoplass og søndre 7,5 cm tårnkanon.

det. Posisjonsartilleribataljonen var i hovedsak oppsatt med to typer skyts, batterier på enten fire 10,5 cm posisjonsskanoner (Cockerill eller Schneider) eller seks feltkanoner. Her i det såkalte Fossumavsnittet ble følgende anlegg bygget fra nord mot syd; Skoro nordre batteri (6 feltskyts), Skoro søndre batteri (4 posisjonsskyts), Langnes batteri (6 feltskyts – eller 4 posisjonsskyts), Gråkollen batteri (4 posisjonsskyts), Staås batteri (4 posisjonsskyts) og Kjellås batteri (6 feltskyts).

I tillegg til batteristillingene i Glommalinjen, ble også de såkalte grensefestningene bygd. Dette var en rekke med sperrefort som skulle sikre at fienden ble oppholdt lenge nok til at Glommalinjen og felthæren var mobilisert. Lengst i syd ble Hjelmkollen fort bygd ved Svinesund, og Fredriksten festning ble modernisert med blant annet fire nye tårnkanoner og fire fest-

ningshaubitser. Ved Ørje ble det bygget nye fort på Lihammeren og Ørjekollen, samt et batteri for seks feltkanoner på Vittenbergåsen, for å beherske Krok-sund ferjested. Ved Aursmoen i Høland ble Dingsrudåsen fort bygd og ved Kongsvinger to nye fort på Vardåsen og Gullbekkåsen.

Etter mange år med sterk uenighet mellom unionslandene, ble det brudd i 1905. I den opphetede situasjonen var faren for krig overhengende, men heldigvis, fornuften seiret. De praktiske forhold ble diskutert under harde forhandlinger i Karlstad, og resultatet ble Karlstadtraktaten. Det som var tyngst å svelge for den norske regjering, var svenskens krav om at grensefestningene skulle demoleres, og at det skulle etableres en nøytral sone på begge sider av grensen, fra 60. breddegrad nord for Elverum, og helt syd ved Hvaler. Grensefestningene ble revet og alt skyts fjernet i 1906, og

det hele ble overvåket av utenlandske offiserer. Fredriksten festning fikk stå, men de nymonterte kanonene og enkelte nybygde stillinger og piggråd-hinder måtte fjernes. Forsvaret fikk likevel beholde befalsskole der, men anlegget skulle ikke vedlikeholdes som forsvarsanlegg, kun som historisk minnesmerke. Ved Kongsvinger fikk man beholde de to nye fortene, under forutsetning av at de ikke ble forsterket eller modernisert.

Dette danner bakteppet for hvorfor vi fikk Høytorp fort. Etter 1905, sto vi kun igjen med enkle forberedte artilleristillinger langs Glomma. Og med fare for svenske revansjeangrep, måtte nye forsvarsanlegg til. En annen side av samme sak var de enorme investeringene som var gjort ved innkjøp av nye kanoner til grensefestningene. Kanonene måtte få ny anvendelse i nye anlegg. Når det gjaldt planleggingen av selve Fossumavsnittet (området mellom Øyeren og Grønsund), var meningene delte. En forsvarskommisjon behandlet dette allerede senhøsten 1905, men deres mandat var kun å planlegge forberedte stillinger for Feltartilleriets feltskyts.

I 1906 kom sjefen for Festningsartilleriet, oberst Georg Stang, med sitt forslag. Det inneholdt blant annet nye fort på Trøgstad varde og Høytorpåsen ved Mysen, i tillegg til Torperåsen og Hagaås i Eidsberg – som han senere byttet om til Torkelsrudåsen. I 1907–1909 arbeidet den såkalte Østenfjeldske forsvarskomiteé. Deres hovedmandat var å fordele det ledige skytset etter grensefestningene. Men av en komité på fem medlemmer, så var det hele tre forskjellige meninger om hvordan

utbygging burde skje i Fossumavsnittet. I 1909 konkluderte Forsvarskomiteéen med at Festningsartilleriets (Georg Stang) forslag fra 1906 var det beste, og at fortene på Trøgstad varde og Høytorpåsen burde komme til utførelse. I 1910 bevilget Stortinget 1,5 millioner kroner, og i 1911 vedtok Forsvarskomiteéen at de to nevnte fort skulle komme til utførelse. Sikring av broene over Glomma skulle en komme tilbake til. I 1913 ble det vedtatt å anlegge såkalt galleriforsvar av vei- og jernbanebro over Glomma, samt gå til innkjøp av fire nye 7,5 cm tårnkanoner til Høytorp og Trøgstad fort.

Bygging av de to fort gikk parallelt fra 1912 av, og brogalleriene ble påbegynt 1914. I august 1915 var Høytorp fort tilstrekkelig utbygd til å motta de første rekrutter, og Trøgstad fort fra sommeren 1916. Brogalleriene var ferdig i 1917, og da den siste moderniserte ammunisjon ankom til 12 cm festningshaubitsene på Høytorp fort, ble endelig Fossumstrøkets festning overlevert som ferdig i november 1918. Første kommandant, oberst Elias Jølsen, ble utnevnt i juni 1915. Vanlig utskrivning var 20 signalister, 50 artillerister og 70 garnisonsmannskaper. Dette gjorde Fossumstrøkets festning til Norges nest største festningsgarnison i fredstid.

Fossumstrøkets festning ble det eneste offensive brohode i Norge, og tyngdepunktet i landforsvaret ble således flyttet fra gamle ærverdige Fredriksten festning i Halden, til Indre Østfold. Fra 1920 var festningen et av hovedanleggene i den fremste forsvarslinjen av Christiania, som gikk fra Kongsvinger, Fossumstrøket, Sarpsborg, Fredrikstad, Rauøy, Mågerø, Bolærne

og til Mokollen. Indre forsvarslinje gikk over Follo, Oscarsborg, Svelvik og Drammen. Fossumstrøkets festning skulle understøtte Hæren ved eventuelle motangrep, og Rauøy og Bolærne skulle understøtte Marinen i offensive motangrep.

Høytorp fort

Selve anlegget Høytorp fort består av til sammen 1100 meter tunneler, 1350 meter skyttergraver, flere kilometer med veier for å betjene anleggene, kanonstillinger, lyskasterstillinger, kaponierer og 40 bygninger. Selve hovedanlegget, Reduiten, er sprengt inn i fjellet, omgitt av grav på tre sider. Her var det forlegningsrom, kjøkken, proviantlager, sykestue, kommandosentraler, observasjonsstillinger, telefonsentral, ammunisjons-

rom, maskinrom og brensel- og bensinlager. Fortgraven ble flankert av tre mitraljøsestillinger, og på toppen var det fem skyttergraver. På østsiden tre fremskutte kaponierer og to overdekkede lyskasterstillinger. På toppen av fjellanlegget sto alle de fire tårnkanonene med rekkevidde på opptil 11 350 meter og de to observasjonsstillingene, tilhørende nordre og søndre kommandoplass.

På høyden over Mysen, kalt Vestre høyde, var det standplass for fire fastmonterte 8,4 cm Krupp M/1887 feltkanoner med en rekkevidde på 6000 meter, en 7,5 cm Puteaux antibalokanon samt to 75 cm lyskastere, og en kort og en lang tunnel med forbindelsesganger til skyttergraver. På Vestre høyde var også plassert en flaggstang med tilhørende saluttbatteri.

Montering av 7,5 cm tårnkanon på Høytorp fort.

Mellom de to høydene lå Haubitsbatteriet med fire dype gruver for 12 cm Schneider L/14 festningshaubitser med 7300 meters rekkevidde, forbindelsesveier, ett beredskapsrom og et ammunisjonsrom sprengt inn i fjell. I tilknytning til Haubitsbatteriet, mot syd, finner vi Dekningsvollen, som hadde brystvern for stående skyttere på toppen og en utfallsport mot syd, i tilfelle nærkamp med bajonetter.

Rett øst for Haubitsbatteriet ligger Storfyllingen som er en lang skyttergrav med tre kaponierer, to tunneler og en kanon-kasematt for en fastmontert 8,4 cm Krupp feltkanon, rekkevidde 6000 meter. Lengst i nord, ved vanntårnet, ligger Nordre infanteriverk med en kaponiere og tre skyttergraver. Over tunnelanlegget var det en stilling for en 60 cm lyskaster, som kunne brukes både mot luft- og bakkemål.

Av fortets bygninger er flesteparten fra perioden 1912–1916. Dette er forlegninger, spiseskur, vakt- og arrestbygg, vollmesterbolig, officersbolig, geværmagasin, depot, verksteder, kanonskur og kullskur. Med unntak av vollmesterbolig i sveitserstil, er de fleste bygninger oppført i stilarten nordisk nybarokk, en stilart som var meget populær i perioden 1915–1925. Senere ble det satt opp noen ammunisjonshus og et artilleriverksted.

I 1936 flyttet man også opp telthuset til den Eidsbergske eskadron, fra 1899, som hadde stått der hovedinngangen til kunstgressbanen på Mysen er i dag.

Under krigen tilkom fire tyskerbrakker og ny hovedvakt nede mot travbanen. Opprinnelig hadde alle husene vært tjæret i en mørk brun-sort farge, mens

tyskerbrakkene var rødmalte. Dette er nok forklaringen på hvorfor Forsvaret byttet til rødfarge på alle bygninger etter 1945. Senere, på 1950-tallet ble det bygget store garasjebygg, og på 1960-tallet et undervisningsbygg. På 1990-tallet ble det bygget et containerlager, som nå er bygget om og er tilholdssted for Frikirken.

I den første perioden fra 1915–1927 var den daglige tjeneste preget av opplæring på det fast-monterte skyts, signaltjeneste og ildledning for dette. Etter 1927 fikk utvikling av motorisert artilleri stadig mer plass, og fra 1934 var det så å si kun dette som fikk oppmerksomhet. Opplæring på tårnkanoner og festningshaubitser ble det lite av, og i beste fall kun teori. Øvelsesskyting med tårnkanonene opphørte helt. Utviklingen av motorisert artilleri slukte alle bevilgninger, og infrastrukturen i fortet forfalt. Mye av dette skyldtes omorganiseringer av Forsvaret, hvor Festningsartilleriet, som innbefattet både kyst- og landbefestninger, ble nedlagt i 1934 og hvor Sjøforsvaret overtok kystbefestningene. Landbefestningene ble overtatt av Feltartilleriet i Hæren, og de var kun opptatt av å utvikle motorisert artilleri. I perioden 1938–1939 ankom det 12 nye Opel Blitz 3,5 tonns lastebiler, og egen garasje for disse ble satt opp til venstre for veien opp til fortet, hvor blikkgarasjen står den dag i dag. Gjentatte forsøk fra kommandanten på å få økte bevilgninger til vedlikehold og øvelser på fortets fastmonterte festningsskyts, ble arrogant avslått av Forsvarsstaben, noe man fikk svi for i 1940.

23 timer i kamp

Om morgenen den 9. april kom flere tyske fly-formasjoner lavt over Mysen og Høytorp fort. Dette var blant annet Junker 52 transportfly med tyske fall-skjermjegere, med oppdrag å innta Kjeller og Fornebu flyplasser. Fra Vestre høyde åpnet man ild med tre Colt luftvernsmitraljøser. Fler treff ble observert, men ingen fly gikk i bakken. De tyske flyene besvarte ilden.

Etter hvert som mobiliseringen ble kjent, møtte det hundrevis av mannskaper på Høytorp fort, og det hele ble rimelig kaotisk. Befalingsmenn fra fortet plukket ut mannskaper av eldre årsklasser som hadde hatt opplæring i bruk av tårnkanonene. Klargjøringsarbeid og øvelser ble igangsatt. Det brøt ut panikk da magasinansvarlig kun fant i overkant av 100 granater til de to 12 cm tårnkanonene, selv om magasinprotokollen tilsa at det skulle vært over 1600 stk. Ammunisjon til de to 7,5 cm tårnkanoner manglet helt, selv om protokollen tilsa at det skulle være 1100 stk. Ammunisjon var blitt kjørt til et lager ved Bovim i Spydeberg, mens magasinansvarlig var syk over en lengre periode, og ingen hadde husket å informere ham om dette da han kom tilbake i jobb i slutten av mars. Festningen skulle få ny ammunisjon til 12 cm Selmer felthaubitser den 15. april, og lager ble tømt i hui og hast for å frigi plass til denne.

Av de øvrige mannskap som møtte, og som ikke hadde fortet som mobiliseringsplass, ble disse inndelt i grupper for fortets nærforsvar. Til sammen 855 mann var på Høytorp fort den 11.–12. april. Deler av det

motoriserte artilleriet ble mobilisert og kjørt ut fra området. Under trefningene ved Fossum bru kunne ikke fortet utrette noe, da området var utenfor både Høytorp og Trøgstad forts rekkevidde. Først da tyskerne inntok Askim sentrum den 13. april, kom tårnkanonene i aksjon. Først etter telefonisk kontakt, men siden utelukkende ut fra skuddfeltkart. Ild ble avgitt i flere omganger fra ca. kl. 14.50 til kl. 17.15, avstander fra 10 500 meter til 5100 meter. Dette sinket tyskerne og muliggjorde norsk tilbaketrekning. Og mens kanonene skjøt, kunne man se kolonne på kolonne med norske soldater og sivile dra østover. Rett før tyskerne ankom, kom det ordre fra øverstkommanderende i Østfold. 12 cm Selmer haubitsbataljonen skulle mobiliseres og kjøres over grensen til Sverige. Dette var for å sikre at kanonene ikke ble tysk krigsbytte, for man hadde jo ikke skarpe granater til skytset. Dermed forsvant over 400 mann fra fortet, rett før det kom i nærkamp.

På kvelden den 13. april kunne man høre tyske kommandorop i nærheten. En tidvis intens skuddveksling startet, først med håndvåpen, siden med bombekastere og maskingevær. Etter hvert ble fortet beskyttet av 105 mm M18 felthaubitser. Dette førte igjen til at den reduserte bemanningen som var igjen, ikke klarte å holde tyskerne på utsiden av piggtråden, og en intens skuddveksling startet i mellom bygninger og stillinger, og det ble gitt ordre om retrett inn i fjellanlegget. Frontlinjene nå var rett og slett på hver sin side av fortgraven. Etter hvert utover kvelden trakk tyskerne seg tilbake, men ved åtte-tiden om morgenen den 14.

april satte tyskerne i gang et kraftig angrep på Reduitens vestsider, mot hovedinngangen. Senere på dagen ble det innkalt til krigsråd, og da det ikke var utsikter til hverken forsterkninger eller forsyninger, samt overhengende fare for flyangrep og bombing av fortet og Mysen, ble resultatet at fortet måtte overgi seg. Kl. 14.16 gikk en delegasjon med hvitt flagg ut av fortet, for å forhandle om overgivelse.

Etter krigen

Tyskerne benyttet Høytorp fort som garnison og rekonvaliseringsleir for soldater fra Østfronten. I tillegg ble det etablert en fangeleir ved Momarken travbane, men denne hørte innunder

S-sondelager. Tyskerne prøveskjøt fortets tårnkanoner, og i perioden 1942–1943 demonterte tyskerne skytset, og flyttet det til Vestlandet. To 7,5 cm Cockerill tårnkanoner ble satt opp på Storøya, nord på Karmøy, og begge 12 cm Schneider tårnkanonene ble satt opp på Midbrød, rett vest for Egersund. Begge batterier inngikk i tyskernes Festung Norwegen, og var skuddklare i desember 1943.

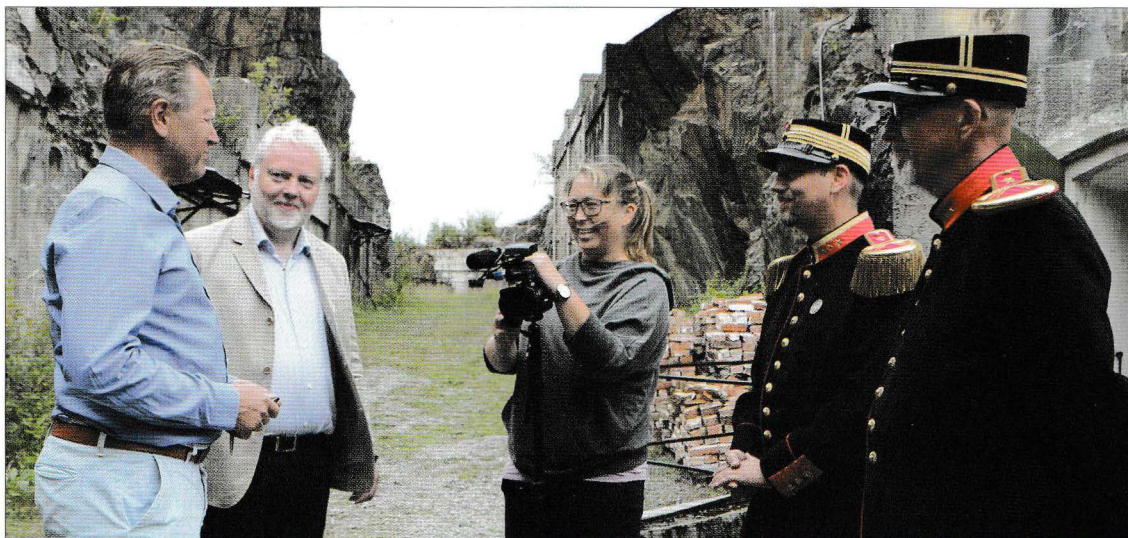
Fra 1945 av ble Høytorp fort benyttet til øvelser og oppsetting av deler av Tysklandsbrigaden. Fossumstrøkets festning ble først lagt ned som festningsanlegg i 1959. Fra 1956 ankom Transportregimentet til fortet, og de ble der til 1994. Under denne perioden ble også fortet rustet til å bli øvelsessenter og det ble avholdt sesjoner der. Stortinget vedtok at Høytorp fort skulle nedlegges som standkvarter for Transportregimentet i 1992.

Gjenreisningen av et nasjonalt kulturminne

I 1996 ble Foreningen for Høytorp fort stiftet, for å ivareta Høytorp fort som kulturminne, og samme år ble fortet administrativt fredet. Det pågikk forhandlinger mellom Eidsberg kommune og Forsvaret fra 1996 og til 2003, før den kommunale overdragelsen gikk i orden. Området ble vedtektsfredet i 2001. Helt fra 2002 har Eidsberg kommune stått for store sikrings- og restaureringsarbeider. I tillegg er det lagt ned tusenvis av dugnadstimer av Foreningen for Høytorp fort. Blant annet ei skigruppe, Husflidslaget, kunstnere, Frikirken og en restaurant er nå etablert på området, og fra å være et lukket militært område, er det nå et yndet tur- og rekreasjonsområde med både bilutstillinger og konserter. Det er nytt liv i gamle bygninger!

Først og fremst måtte skogen vike. Området var helt gjengrodd, og man kunne ikke se sammenhengen i forsvarsanleggets gamle stillinger. Selvfølgelig ble det kritiske bemerkninger etter hvert som deler av skogen ble hugget. I 1997 fikk Foreningen for Høytorp fort tillatelse av vernemyndigheter og Forsvaret til en større hogstplan, og ca. 200 mål ble hugget. Da skogen var vekk og kvist etter hugst fjernet, stilnet også kritikken. Først nå kunne man se sammenhengen i dette store anlegget. Etter hvert som kommunens sikringsarbeider skred frem, fikk fortet tilbake mer av sin fordums prakt.

Foreningen for Høytorp fort har hele tiden arbeidet for å få tilbake tårnkanonene som tyskerne fjernet. Allerede i 2002 var foreningen og

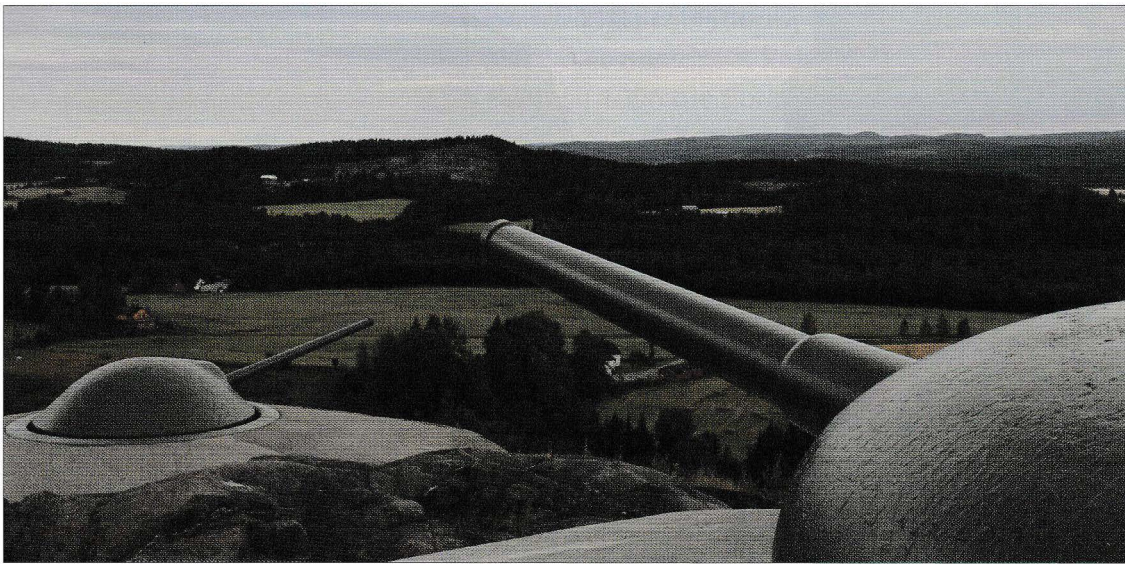
Intervju med NRK Østfold. Fra venstre: ordfører Erik Unaas, Riksantikvar Jørn Holme, NRKs Lotte Olsen, leder av Foreningen for Høytorp fort, Iostein Flåoien og styremedlems i foreningen, Per Hernæs.

ordfører Knut Herland på befaring der de sørgelige restene av tårnkanonene sto. Men først etter mange år, med avslag på søknad etter søknad, løsnet det av seg selv da Storøy fort på Karmøy skulle saneres. Ved hjelp av Skifte Eiendom (Forsvaret), fikk vi delene tilhørende to 7,5 cm tårnkanoner. Men vi måtte selv ordne med mobilkran og frakt. Her formidlet Forsvarsmuséet kontakt med Transportkompaniet, og i juni 2009 var delene tilbake på Høytorp fort. Da gikk det ikke lenge før vi fikk tilsagn fra Norsk Kulturminnefond, og sammen med Eidsberg sparebank, Eidsberg kommune og egne midler ble prosjektet realisert.

I november 2014 var begge de to 7,5 cm Cockerill L/50 tårnkanonene på plass på toppen av fjellanlegget. Samtidig jobbet vi med å få tilbake et av de to 12 cm tårnene, og vi fikk tilsagn om midler fra Norsk Kulturminnefond, Eidsberg kommune, Sparebankstiftelsen og DNB. Foreningen for Høytorp fort har også brukt betydelig av egne midler.

Kanontårnet ved Egersund måtte vi hente selv. Hans Kristian Engen sørget for dette, og i oktober 2014 var delene fraktet fra Egersund til Bingen. Her ble alt sandblåst og rehabilitert før monteringen på Høytorp fort. Dette har vært et enormt stykke arbeid, men den 7. august i år kunne første prøveskudd avfyres. Med dette var i alt tre av fire tårnkanoner tilbake på plass til feiringen av at det var 100 år siden de første rekrutter gikk inn porten på fortet. Tårnkanonprosjekt er kommet på til sammen ca. 3 millioner kroner.

Eidsberg kommune og Foreningen for Høytorp fort samarbeider også om å få tilbake fortets gamle tradisjoner, og har nå underskrevet en avtale om saluttering fra Høytorp fort. Foreningen har deltatt på saluttkurs i Forsvaret, og det benyttes tre 7,5 cm feltkanoner fra 1901. Saluttering finner sted fra Vestre høyde. Hittil er det saluttet i hovedsak på 17. mai. Foreningen står også for flagging på alle offentlige flaggdager, samme sted.

Tårnkanonene på Høytorp fort

12 cm Schneider L/40 tårnkanon

Innkjøpt til bruk i grensefestningene, og levert fra Frankrike i 1902. Kanonene på Høytorp fort kom fra Prins Christians bastion og Overkongen, på Fredriksten festning, og var kanon nr. 3 og 4. De ble demontert på Fredriksten i 1906, fraktet til Ski magasinleir, hvor de ble lagret inntil de ble fraktet til Høytorp fort. Ferdig montert og prøveskutt av Kanonkontrollen i august 1915. Fjernet av tyskerne i 1943, satt opp ved Midbrød, Egersund, hvor en ble hentet i 2014 og montert på Høytorp fort 2015, til en kostnad av ca. 1,5 millioner kroner.

Rekkevidde	500–11 350
meter	
Skuddtakt	2 skudd/minutt
Vekt granat	20,4 kg
Vekt kanontårn	44 500 kg
Bemanning	8 artillerister,
en telefonmann	

7,5 cm Cockerill L/50 tårnkanon

Bestilt fra Belgia i 1913, men først mottatt i 1920, grunnet 1. verdenskrig. Ble ikke montert på Høytorp fort før 1933–1934, grunnet manglende bevilgninger. Demontert og flyttet av tyskerne i 1943, og satt opp på Storøy, nord på Karmøy. Under sanering av stillingene der i 2009, fikk vi tilbake kanontårnene av Skifte Eiendom, og rehabilitering og montering pågikk frem til november 2014, da de to tårnkanonene endelig var tilbake på sine opprinnelige plasser på Høytorp fort. Prosjektet kom på til sammen ca. 1,4 millioner kroner.

Rekkevidde	500–11 350
meter	
Skuddtakt	4 skudd/minutt
Vekt granat	6,5 kg
Vekt kanontårn	54 000 kg
Bemanning	8 artillerister,
en telefonmann	

Unggutt i 1930-åra

Av Karl Ole Engen

Far ble født i 1894 og døde i 1960. Han kom fra Engen, også kalt Enga, en ættegård i Hærland fra 1880-åra. Her bodde min farfar som vi kalte «Bestefar Enga» (f. 1863, d. 1954). Han var gift med Thea Lie fra Rødenes (f. 1869, d. 1936). Bestemor var sykelig, og jeg husker henne bare fra den tiden hun var syk og lå til sengs.

Mor ble født i 1901 og døde i 2009. Hun kom fra Herland i Hærland. Her bodde min morfar Karl (f. 1873, d. 1953). Han var gift med Hilda Bjørnerud (f. 1879, d. 1966). På Haugen bodde mor, far, jeg og mine søsken Johanne, Kirsten, Else, Astrid og Bjarne.

Hovedbygningen

Vi bodde i hovedbygningen. Den blir antatt å ha blitt bygget en gang i den siste halvdel av 1850-åra. Boligen var bygget på gråsteinsmur. Det var kjøkken og to stuer i første etasje. Et bislag med krakker på hver side dannet inngangen. Det var ikke lås på døra. Den ble stengt om kvelden med en solid staur.

I annen etasje var det soverom. To store rom og en alkove ble nyttet til soveplasser, og tre alkover ble brukt til lager av klær, utstyr med mer. Om vinteren måtte vi flytte fra nordkammerset. Det var altfor kaldt til å kunne overvintre der, og dermed måtte alle samles på ett rom og en alkove. Oppgangen til soverommene var en bratt trapp opp til et repos, og så

Skogtakstleder Karl Ole Engen i 1953.

samme type trapp videre opp til gangen oppe. Jeg mener å huske at huset vårt var som en vanlig utstyrt bolig på et gårdsbruk i denne tiden, uten bad og vann.

I 1936 ble bygningen bygget om. Det ble gravd ut kjeller med egen inngang, bygd ny kjøkkeninngang og storinngang, ei flott svingtrapp opp til annen etasje og ny stue som ble malt med røde vegger og hvitt tak. Etter hvert kom det bakerovn, et stort eikebord og utstyr til «storkjøkken» i kjelleren. Og ikke minst fikk vi vanlige låser i dørene.

Vannet kom fra en brønn som lå like ved oppkjøringen til Enga. Det ble lagt inn vann til dyra og til boligene Husdyr-rommene og bryggerhuset lå

Haugen med den gamle hovedbygningen

lavere enn hovedbygningen, så her ble det springvann. Men på kjøkkenet i hovedbygningen ble det innlagt håndpumpe. Vannet ble brukt til vask og til drikkevann til husdyra. Dette vannet var for dårlig til husholdningen, så vi måtte også hente vann fra en ile ved fjellet på vestsiden av huset.

Bryggerhuset

Bryggerhuset hadde to rom i den vestre delen av bygningen. Her var det kjeller under med gråsteinsmur. Det var både dør ut og lem ned til kjelleren i gulvet på kjøkkenet. I den andre enden var det vognskjul og rom til ved. Det gikk en stige opp til et rom med alkove i annen etasje.

Beboere

I første etasje i bryggerhuset bodde ei gammel kone, Anette Vesteng. Jeg husker henne dårlig, men vet at hun hadde en sønn, Matheus, som var gift med Agnes, datter til skomakeren på Rova. Hver kveld etter melketid kom

hun med en bolle på magen som hun holdt godt fast med begge hender, for å kjøpe den full med melk. Etter Vesteng, flyttet Kristian Olsen inn på de to romma. Han kommer det mer om senere.

Vi hadde en hushjelp, Magnhild, og en gårdsgutt som het Kristian Skjørtvedt. De giftet seg og bodde en tid på rommet og alkoven i annen etasje. De fikk et barn sammen som het Willy. Han var en stor forbruker av tåteflasker. Det var små flasker som det hadde vært medisiner på. Når flaska var tom, kasta Willy flaska, som ble knust i mange deler i møte med gulvet. Plastflasker var enda ikke kommet på markedet. Flaskene ble hentet hos Julia Asplund, som bodde på Asplund. Hun hadde lager av slike flasker. Magnhild sendte meg til Asplund for å hente tomflasker. Jeg var mange ganger hos Julia og ba om flasker til Willy. Men en gang tok det slutt. Jeg bar beskjed tilbake om at hun skulle se bedre etter ungen. Nå var det nok. Det ble ikke flere flasker. Jeg

måtte gå uten flaske tilbake. Familien Skjørtvedt flyttet senere til et hus ved Momarken.

I 1937 ble *vognskjulet* innredet med to rom nede og et rom med alkove i annen etasje. Det ble en ny inngang med en bratt trapp opp til annen etasje. Kristine og Johan Jansen flyttet inn i første etasje da byggearbeidene var ferdige. De hadde en voksen datter, Agnes, og Kristines sønn, Alfred. Begge bodde sammen med mor og far/stefar. Kristine var datter av Kristian Olsen. Ikke nok med det, det flyttet også en annen datter til Kristian, Emilie, med samboer, Olaf Stang Martinsen, inn på rommet med alkove i bryggerhuset, som Magnhild og Kristian hadde bodd på. Det nye rommet i annen etasje på vognskjulet var reservert til gårdsgutter.

I 1938 døde Kristian, og inn flyttet

Einar og Gunhild Bråten. De hadde en sønn, Håkon. Einar rømte til Sverige under krigen. Gunhild giftet seg senere med Adolf Haugen. De flyttet til Rustad. Gunhild var livat, trivelig og arbeidsom. Hun hjalp til på gården i mange år, mest sammen med mor.

Min verden var alle menneskene som bodde på gården. Som guttunger hadde Bjarne og jeg god kontakt med de som bodde i bryggerhuset. Vi besøkte dem og de spøkte med oss og fortalte historier. De var også med i lek og moro ute på gårdsplassen. De fleste var eldre, tykke og feite. De hadde vanskelig for å være med på leken ute.

Kristian var gammel og hadde trygd å leve av. Han hadde bare en arm, men i den friske armen var han sterk – noe vi fryktet. Kristian jobbet i skogen. Han fant skogsavfall som han rensket opp

«Dolky» med sine venner. Fra venstre: ukjent, Anders Haga, Karl Ole, Johanne Risbråte (f. Engen), Magnhild Iorudengen (f. Strengen), Kirsten Martinsen (f. Engen), Bjarne Engen, Else Engen og Kristian Engen (bak)

og bar hjem. Det ble et godt tilskudd til annen ved for vinteren. Kristian hadde som hobby å fiske. I sommertiden, ja, nesten hver dag, var han ved elva. Det ble matauk for ham. Vi guttunger hadde litt moro av å erte Kristian. Han ble sint på oss og ville jule disse taterungene, som han sa. Jeg var nok den som han hatet og som han gjerne skulle snakke et alvorsord med, og gi pryl på bare «messingen» (bakenden).

En vårdag hadde Kristian plukket mark, og satte seg godt til rette med fiskestanga. Det var nydelig vær, med sol og svak vind over elva. En kamerat og jeg hadde tatt med småstein i lomma og lurte oss innpå bak Kristian. Vi hadde vurdert avstanden for å være trygg på returen om han oppdaget oss. Vi kastet en stein som ga fine ringer i vannet. Kristian tok opp snøret og flyttet det til ringene på vannet. Hver gang vi kastet ble det fine ringer, og Kristian flyttet agnet. Først på den ene siden, så på den andre og rett foran noen ganger. Etter hvert ble det vel for livlig i vannet, syntes Kristian. Det gjorde han mistenksom. Her var det nok «ugler i mosen». Han snudde seg og fikk øye på oss. Med mye stygg eder reiste han seg for å ta oss, men vi var alt langt borte innen han fikk summet seg til å ta opp forfølgelsen. Hadde han fått tak i oss da, hadde nok «messingen» blitt både gul og blå!

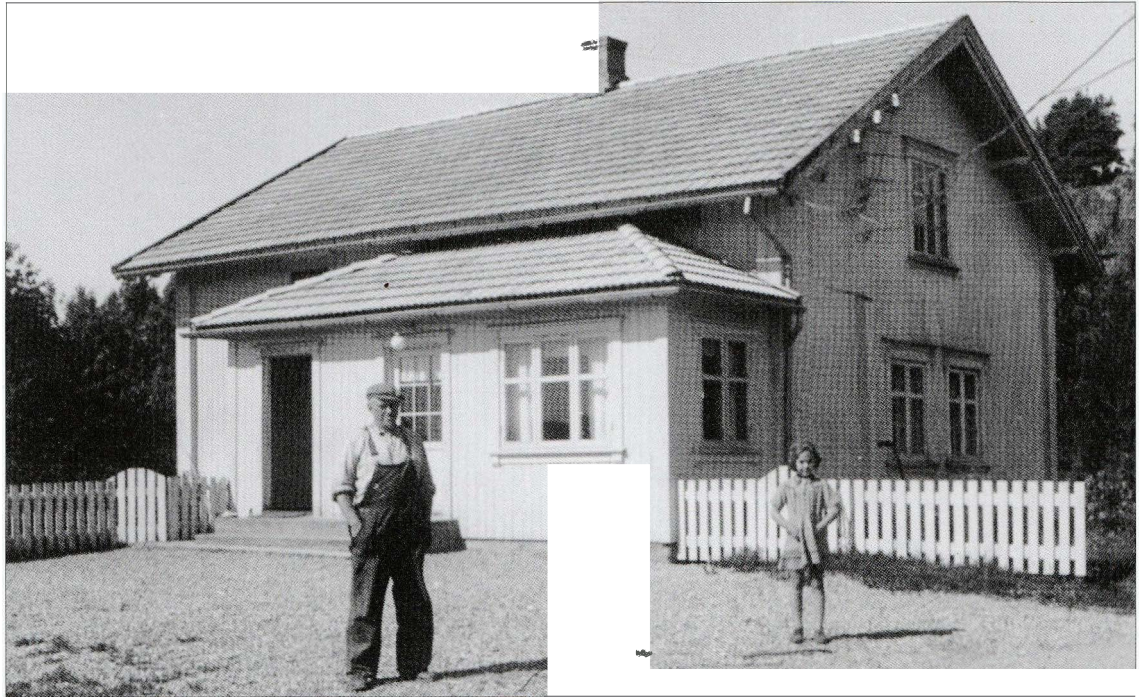
En annen gang var det lek på gårdsplassen. Gårdsgutten var også med. Han tok sand og kastet på meg. Den sanden havnet i nakken og rant ned mellom skjorta og kroppen min. Dette måtte jo hevnes! Jeg tok full hånden med sand og kastet i retning der gårdsgutten stod. Han bøyde seg

ned. Det ble bom, men Kristian var på vei bak gårdsgutten og sanden traff ham midt i ansiktet. Denne blinken kunne vel aldri blitt gjort mer presis, selv i et mesterskap i sandkasting. Det ble ikke noe kappløp den gang, men jeg ble ille lei meg. Kristian gikk rett inn til mor og forlangte at nå skulle gutten få juling og det på blanke «messingen». Jeg ble fryktelig redd, for nå tenkte jeg at det ble alvor. Om en stund kom mor ut og kalte meg inn på teppet. Kristian koste seg og jublet. Nå skulle det han hadde tenkt på lenge endelig skje. Da jeg kom inn, var ikke mor så sint som jeg hadde ventet. Hun hadde nok fått en sterk og sint rapport om at nå fikk det være nok. Jeg fikk en irettesettelse og lovet ikke å erte Kristian mer.

Kristian likte ikke meg. Bjarne, som han kalte «Bjørne», var godgutten. Kristian stekte så god vaffel. En dag hadde han stekt vaffel og skrek ut at nå var det vaffel å få. Jeg var først fremme, men ble stoppet i døra. «Nei, nei, ikke du, men Bjørne», sa Kristian. I det Bjarne smatt inn, smelte Kristian igjen døra rett foran meg.

Jeg husker godt leieboerne våre fra denne tiden. Det var folk uten store krav. Ingen, utenom Kristine, hadde fast arbeid, men tok jobber der de fantes i kortere eller lengre tid, alt etter årstidene og onnene på gårdene.

Kristine Jansen var den som en kan si hadde arbeid. Hun hadde flere arbeidsgivere. Hun var vaskekjerring og var tidlig oppe, gikk til Hærland prestegård og til forskjellige familier i Mysen. Hun kom hjem sent på kvelden. Da tok hun fatt på husarbeidet hjemme med lufting av sengetøy, klesvask, matlaging og mye mer. Familien, som

Kristian Engen og Thea Berit Engen foran den gamle hovedbygningen på Haugen

besto av fire, bodde på to rom (et rom og kjøkken). Kristine var sjefen og hun kunne av og til sette sine egne på plass. Og det kunne høres lange veier. Johan var mer stillferdig. Han var løsarbeider og tok småjobber på gårdene. På vinteren hugg han tømmer og ved, senvinters var det arbeid å få på gårdssagene, på våren var det arbeid i onna og grøftarbeid på innmark og i skogen. Han hadde sykkel. Det var sjelden å se at noen i det hele tatt hadde sykkel, men han kunne sykle til arbeidet. Han var også hobbyfisker, og dro avgårde med stanga festet til sykkel.

Alfred jobbet på bilverksted, og Agnes kan jeg ikke huske hva/hvor var i arbeid på denne tida, men under krigen jobbet hun på festningen.

Emilie var ei stor og tykk dame. Hun arbeidet på Ramstad. Hun var mye hjemme. Samboer Olaf var løsarbeider

som Jansen, men i dårlige tider tok han kofferten og gikk rundt og drev handel. Han var kremmer, som vi kalte folk som gikk etter veien. Han solgte og byttet varer med bønder og andre fastboende. Ofte byttet slike kramkarer varene sine, som var skolisser, skokrem, såpe og andre små bruksgjenstander, mot mat til livets opphold.

Noen av dem som bodde i bryggerhuset deltok også i arbeidet på gårdsbruket hos oss, men det var sjelden. Vi hadde gårdsgutter. I tillegg til de tidligere nevnte, var disse gårdsgutter hos oss: Johannes Løken, Arnt Karlsen (flere ganger), Adolf Haugen, Kristian Haga, Just Opsahl. Flere andre var innom i kortere tid.

Bjarne og jeg hadde fire søstre som var eldre enn oss. Det gikk en tid før vi ble akseptert som lekekamerater. For de eldste var det helt uaktuelt å leke med oss småguttene. Vi var stolte når

Arnt Karlsen på veien foran Haugen.

Johanne tok oss med om hun kjørte melken til Valebjørg i Vandugbakken, og senere til Mysen, eller vi fikk sitte på med transporter av avling og annet fra jordene.

Jentene drev med å hoppe paradiset, leke med dokker (hjemmelagde) og kaste ball. Det fikk ikke vi gutter være med på. Vi nøyde oss med å kaste på stikka med flate steiner. Penger hadde vi ikke.

Gårdsarbeid

Etter hvert ble vi med mor og far i arbeid på gården. De eldste jentene var med mor i fjøset, i husholdningen, ute på jordene i onner, med luking og annet forfallende gårdsarbeid

Jeg var også med, for det meste som fast stallkar. På stallen hadde vi tre hester og en unghest. Jeg må nevne hesten Dolky Den hoppa var vår kjæledegge. Alle kunne kjøre, travkjøre og ri med den. Dolky var en rask og flink trav. Ved siden av gårdsarbeidet, var den med på travkjøring på mange baner.

Far kjørte og han fikk mange premier. Det var for det meste pengepremier, men på is-kjøringer var det pokaler.

Vi temmet også unghester. Først tomkjørte vi dem uten vogn og sele. Vi skulle lære dem å lystre tømmene, til å gå, løpe og stoppe. Etter hvert kjørte vi med lettvogn, og da begynte moroa for alvor. Til de første stegene var vi tre stykker, en på hver side som holdt hodet til hesten, og en på vogna med tømmene, hvor jeg ofte befant meg. Jeg kan ikke huske noe uhell. Nei, dette var det moro å være med på.

Jeg hadde jobben med å ta opp is til kjøling av melka. Isbingen var bygd opp av vrakbord, som ei stor kasse. På vinteren ble den fylt opp med mange lass isblokker som ble hentet fra elva og stablet på hverandre. På elva ble isen skjært opp i blokker som var passe store, kjørt hjem og lagret i isbingen Isen ble isolert med et tykt lag av sagflis Dette bevarte isen til høsten kom, og kjølig vær overtok kjølingen av melka.

Min bestefar var fullmektig hos skogeier Mysen. Ved Kulevannet var det bygd opp ei sag. Tømmeret fra omliggende områder ble fraktet dit og skjært til planker og ved. Disse produktene, som ble foredlet på denne saga langt inne i fjella, ble fraktet til Mysen med hester. Far fikk i oppdrag av bestefar å frakte bakhonved til kunder på Mysen. Han tok på seg jobben. Vi kjørte med tre hester, én tur om dagen. Da var jeg med og kjørte den tredje hesten, Dolky. Jeg hadde begynt på skolen, men vi hadde skole annen hver dag, og på fridagene var jeg kjørekar. Da var jeg syv-åtte år gammel. Denne frakta ble foretatt på vinterstid i kulde og snødrev. For å holde varmen måtte vi gå med hestene. I bratte utforbakker brukte vi kjetting på sledemeien for å dempe trykket av de tunge lassene. Den gang som nå var det viktig å kle seg godt. Mor sørget for at jeg var godt kledd. Hun satte tykke ullsokker utenpå støvlene. De holdt meg varm på beina, og da var det meste bra.

Vi ble jo etter hvert eldre, og da ble det mye å gjøre på gården. Arbeidsoppgavene fulgte tilveksten, og oppgavene steg med alderen. På denne tiden, i 1939, gjorde de fleste av oss «enmannsarbeid» i de forskjellige daglige oppgaver på et gårdsbruk på denne tiden. Jeg begynte på skolen i 1936, og gikk annen hver dag til Homs-tvedt. Lekser og arbeid på gården avløste mye lek og moro i fritiden. Når en nå ser tilbake, er det min oppfatning at vi fikk en god oppvekst sammen med så mange mennesker, samt gjennom arbeidet med dyr og i kontakten med naturen.

De voksne snakket om krig. Mange mente at det ville bli krig. Hitler og

Bjarne 8 år
(død 1939).

Tyskland begynte jo krig i Europa i 1939. Vi ungene var spente på om krigen kom hit. Vi ble jo ikke kloke på det de voksne snakket om, men krig hørt veldig leit ut.

1939

Så kom den store sorgen som rammet alle på gården og langt utenom den. I Indre Smaalenene i november 1939 stod det å lese: «En 9 år gammel gutt druknet i en gårdsbrønn i Hærland. Han skled på isen og gikk igjennom en råk.

En meget sørgelig ulykke på gården Haugen hos Kristian Engen på Haugen ved Rustad i Hærland. Den minste av barna, den 9 år gamle, Bjarne, hadde begitt sig ut på fjøsbrønnen for å skli, men isen var dårlig, og det var råk på brønnen. Da gutten kom i nærheten av råken, brast isen omkring den, og gutten falt i vannet. Dessverre var det ingen øyevitner til ulykken, da brønnen ligger et stykke fra bygningen på gården.

Det var ingen som tenkte det kunne være noe fare med gutten. De trodde han var ute og lekte med kameratene sine.

Men ved halvfiretiden om ettermiddagen skulle en av døtrene på gården en tur på stabburet. Hun fikk se noe meget mistenkelig ute på brønnsråken og varslet de andre folkene

på gården. En mann gikk da bort til brønnen, og til sin store forferdelse konstaterte han at det var lille Bjarne, som var druknet.

Doktor Ingier ble øyeblikkelig budsendt, men det var intet å gjøre. Gutten hadde ligget lenge i vannet, kanskje et par timer.

Den druknede gutten var en sjelden snill og flink gutt, og det var et forferdelig slag for foreldre og søsken da de fikk vite hvordan det var gått. Faren Kristian Engen var på reise på Setskog da ulykken skjedde. Bjarne var den yngste av 6 søsken, fire piker og to gutter.»

Det kom mange på besøk, både slekt, naboer og venner. De uttrykte medfølelse og deltakelse i sorgen ved Bjarnes bortgang. Jeg kan ikke huske alle detaljer fra den tiden. Alt var helt utrolig, Bjarne var død. Jeg husker godt at Bjarne ble lagt ned i kisten. Han lå på likstrå i storstua til begravelsen fant sted. Det var mange som kom. Det ble laget en portal av granbar i utgangen. Utenfor sto det en allè av små grantrær, og bar var strødd på veien. Det var satt opp samme markering langs storveien og ved Rustad.

Så kom dagen da vi skulle begrave Bjarne. Jeg har ikke noen klar forestilling om hva som foregikk, men jeg husker at Bjarne lå på likstrå. Stua var full av mennesker som stod i begge stuene, gangen og ute. Før prestens preken sang vi en salme av Johan O. H. Jensen:

*Akk, en plass er tom!
Hvor vi ser oss om.
Luften synes enn å gjemme
klangen av den kjære stemme;
Gjenlyd av små trin, går til sjelen inn.*

Etter andakten ga far Bjarne en klem før kistelokket ble satt på. Kisten ble båret ut, og alle gråt da vi fulgte med

ut til bilen som stod og ventet. Det var en lang rekke med hestekjøretøyer som fulgte bilen til Hærland kirke. Her stod skolekameratene til Bjarne. De bar kisten ned til graven. Nå kom jordpåkastelsen; «Av jord er du kommet, til jord skal du bli og av jorden skal du igjen oppstå». Hvorfor skulle jeg miste min bror og en god venn? Disse spørsmål står ubesvart fremdeles, 75 år etter ulykken. Alle var i dyp sorg etter Bjarnes bortgang, også de som bodde i bryggerhuset.

Alt var så uvirkelig. Det ble en vanskelig og sorgfull utgang av trettiårene, og rett inn i en annen vanskelig tid, nemlig: 9. april 1940 til 8. mai 1945. Men det må bli en annen historie.

Jeg har med dette skrevet ned noen opplevelser slik som jeg husker dem.

Linda, Karl Ole, Agnes og Tore på Haugen

Eventyrlige år i Røverborgen er historia om Agroteknikk på Mysen fra september 1957 til 1970

Av Eldbjørg Skaug

I dag kjenner vi det som Felleskjøpet. Mange sambygdinger har vært i sving der, og to av dem er Ragnar Weiby og Thor Kjeve, som deler minner fra glansdagene med oss. Ragnar begynte i Østlandske Landbruk i 1953, Thor i Agroteknikk i 1963, og begge jobba der til pensjonsalderen tok dem. Og de forteller:

Røverborgen var tilnavnet på det forhenværende Heens hotell, opprinnelig skysstasjon, som ble

hotell da jernbanen kom. Der bodde handelsreisende og andre som skulle videre med jernbane eller hesteskys. Det sier noe om synet på kramkarene at huset fikk et sånt tilnavn, for det var et staselig tre-etasjes hus med flott fasade bak en frodig hage. Huset ble revet 1981, men tomta er nå en del av Felleskjøpets areal og lå noen titalls meter rett frem for togbommen. 17 hus ble revet og nye areal lagt til da det nye Felleskjøpet ble bygd i 1981.

Røverborgen ble kjøpt av Knut

Østlandske landbruk slik det så ut da Agroteknikk overtok i 1957.

Gardenmaster, den første jordfreseren, på stand på Momarkedet.

Såmaskinene kom med godstog og ble mellomlagra på jernbanens område. Heens forhenværende hotell, med tilnavnet Røverborgen, ligger til høyre i bildet.

Weel, og hans firma, Østlandske Landbruk, etablerte seg der etter omfattende ombygging. Han solgte landbruksmaskiner, importerte brukte traktorer og hadde importagenturer for landbruksmaskiner.

I 1957 solgte han firmaet sitt til Felleskjøpet, som beholdt agenturene. Agroteknikk ble det nye firmanavnet. Disponent fra Østlandske Landbruk, Sverre Solberg fra Askim, ble sjef for Agroteknikk.

Den første tida til Agroteknikk er mest interessant. Da importerte vi et hundre gråtasser – brukte Ferguson traktorer – fra England. De ble lossa i Fredrikstad og kom med godstog til Mysen. Felleskjøpet brukte hele jernbanetomta, og der sto de til de ble solgt videre. Det ble fart i salget av traktorer i 1960,

og det økte opp gjennom 60-tallet. Gråtassen hadde bensinmotor, og prisen lå på mellom sju og tolv tusen ut fra alder og tilstand. De fleste bøndene bytta seg opp ettersom de fikk råd. Terrier kom i 1958–59, og T25 – Volvotraktorer ble også importert.

Utviklingen av nye redskaper gikk fort ettersom traktorene overtok hestenes jobb.

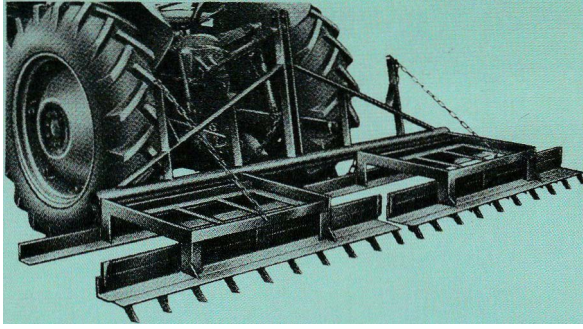
Agroteknikk hadde importagentur for hele landet på merkevarer som Solus gjødselspreder, Daan såmaskin og Bøgballe kunstgjødselspreder, og de første jordfreserne: Gardenmaster og Landmaster.

Solus slepetresker og Terminus skurtresker med seks fots bredde var nye produkter like før sekstiåra.

Slepetreskerne kom i salg 1960 og ble

Matpause på spiserommet. Nærmest til venstre August Kleven og Ragnar Weiby, og langs veggen bak: Kjell Ulfsby og Gunnar Kleven. De øvrige gjenkjenner vi dessverre ikke.

ROLUM PIGGSPLADD

Spesifikasjoner:

*Hel stålkonstruksjon.
Motsatt skrånstilte pigger.
Belastningsrammer*

Arbeidsbredde:

*ROLUM for hydr. løft — 3 m — 2 felt
ROLUM for hydr. løft — 4,5 m — 3 felt*

ROLUM slådden er bygget med parallelt løpende skjær med en innbyrdes avstand på 50 cm.

Forreste skjær, som er fremstillet av 3" V-stål, tjener til å jevne og grovplanere før bakre skjær med sine 2 rekker 8 cm lange innbyrdes skrånstilte pigger løsner og smuldrer jorden.

Bakre skjær hvor de kraftige piggene er påsveiset, er fremstillet av 5" x 6" V-stål.

Den gode bredden mellom skjærene gjør at slådden går seg ren.

Piggens stilling og plassering bevirker en fremragende smuldring av jorden, samtidig som en varierende last i den rommelige belastningsrammen sikrer den riktige dybde — alt etter jordens beskaffenhet.

Løfte- og trekkbommen er kraftig avstivet og passer for alle traktorer med hydraulisk anlegg.

ROLUM slådden har vist seg å være riktig dimensjonert for det arbeide som skal utføres, samtidig som den er lett å transportere i løftet stilling.

LANDBRUKSTEKNISK INSTITUTT har hatt slådden til prøving og prøvemelding foreligger. (Melding nr. 162).

PRISER:

ROLUM hydr. med løfteramme — 3 m — 2 felt. Vekt 150 kg kr. 675.—

ROLUM hydr. med løfteramme — 4,5 m — 3 felt. Vekt 225 kg kr. 1025.—

Fabrikert av: ROLF UNDRUM - Sveiseverksted - Mysen

Hovedforhandler:

TELEFON: 89 14 82 - 89 15 38

MYSEN

Brosjyre fra Agroteknikk med lokalt produserte redskaper.

Kontorets kundetelefon? Karl Weiby, Odd Johan Ørka, Kjell Ulfsøy

videreutvikle til selvgående treskere etter hvert.

Langs hele linja på jernbanetomta sto det maskiner og redskap og venta på å bli solgt, henta eller frakta vidare med lastebil eller sendt med godsvogn. Alle importerte varer ble fordelt over hele landet, og det var en jobb!

På Momarkedet hadde vi stor utstilling og salgsbod, og omsetningen var livlig. Markedet var viktig, for der ble nye maskiner og redskap utstilt, ny kunnskap spredt, og Agroteknikk møtte kundene.

Agroteknikk utfordra også de lokale mekaniske bedrifter til innsats, og flinke folk utvikla nye redskaper: Slådd Rolum, Krokfingerharv Rolum, Heia sekkestativ, Rolum vinsj og lunnebom. Lille Harry siloskjærer solgte de mye av. Rolf Undrum laga flere av disse produktene.

Thor kjøpte lastebil og henta og

levrte varer, og før onnene gikk det i ett, ikke minst i serviceavdelingen. Den lå i trevarefabrikken, og Karl Weiby reparerte – natt og dag.

De første åra var vi ikke så mange ansatte, men staben vokste jevnt etter behovet, eller helst i etterkant. Trangt og tettpakka jobba vi. Men med mange ombygninger og utvidelser ble det bra.

Vi var med på et eventyr av oppsving og forandring, og det var en fryd. Og vi feira med fine frokoster og julebord.

Lønna var god, og blei bedre: Thor begynte på 165 kr uka, og tre år senere tjente han 260 kr uka.

I 1964 ble Agroteknikk forhandler for Austin og solgte både privatbiler og lastebiler, Erik B. Winther i Oslo importerte dem. Mange av de ansatte i Agroteknikk kjørte rundt i nye Austinbiler.

Agroteknikk hadde litt frie tøyler til å importere, og de prøvde forskjellige produkter. Mange båtlaster drensrør ble lagra ved Høysand, og Torp, selgeren ble kvitt mye i Haldenområdet. Drensrørsalget tok seg opp over hele Østfold da bøndene fikk grøftebidrag. Castor potetopptakere var også en suksess, vi solgte 106 maskiner. – Ragnar har alle tall i hodet.

Malingservice drev vi også med en stund. Vi solgte låvemaling og leide inn folk til å male låver rundt omkring, men det blei en nedtur, for vi måtte rundt og rydde opp etter malerne. Thor glømmer ikke ryddejobben: På Råde prestegård hadde malerne tatt snarveien over møkkademmet, og møkka fra støvlene spruta ned på den nymalte veggen da de klatra opp stigen. Tomme spann og slanger lå slengt over hele bakken. Vi hadde fullt lasteplan hjem!

En jobb som krevde sin mann, var å handtere kornsekker. De veide 70 eller 100 kg, og ungguttene blei opplært og

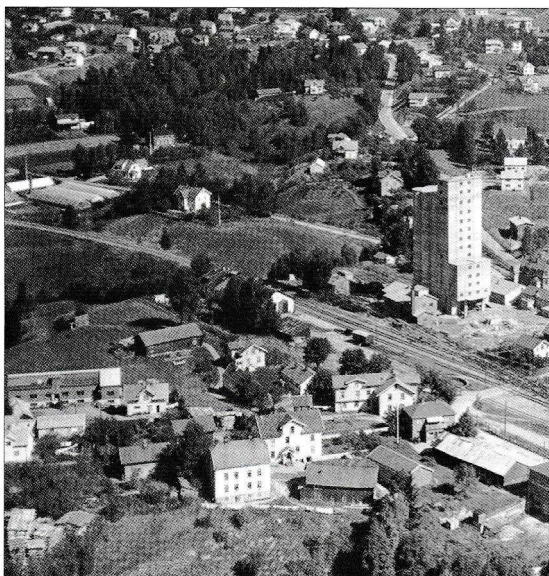
fikk ta i: – Da jeg hadde vent meg til å bære 100-kilos-sekker, fikk jeg kink i nakken når jeg løfta en som bare veide 70, sier Thor. Noen bar sekker som veide mer enn de selv gjorde. Den kloke mannen som lærte dem opp, gav dem gode råd og oppmuntring til de mestra teknikken, sier Ragnar. Sekkene blei stabla i høyden på lageret, og alt var basert på mannskraft og teknikk.

Men ingen av dem er krokrygga, og spreke er de, begge to. Johnny Solheim, som jobba der i alle år, ble motbakkemester da han var 80 år.

En annen virksomhet Agroteknikk drev, var frøhandel. Kjell Solheim kjørte korn fra Holstad til lageret på Mysen. På lageret hos Leif Mysen sto en frørensemaskin, og når bøndene hadde levert frø, var det min jobb å veie det inn, ordne med prøvetaking, og få frakta frøa til tørking på Brattfoss eller hos Odd Tutturen, sier Thor.

Giftrommet var en sak for seg. Til å begynne med kom sprøytevæska i spann, og fikk du noe på deg, ble du helt gul. Bladan ble solgt i flasker. Grøss og gru. I den første tida var det lite kontroll, men den ble skjerpa etter hvert.

Jentene på jobben, ja, dem hadde vi mye moro med, ho som var den første, var en spilloppmaker, ho var fra Høland, og så kom flere – ho Aud og Grete og ho Ragnhild – åja, vi bråka litt med dem, sier'n Thor. Ja, det var tider, det!

Agroteknikk hadde sitt tilhold midt i bildet. Foto Rolf Ingelsrud Fra digitalt museum/ØFB.

Gamle begravelseskikker

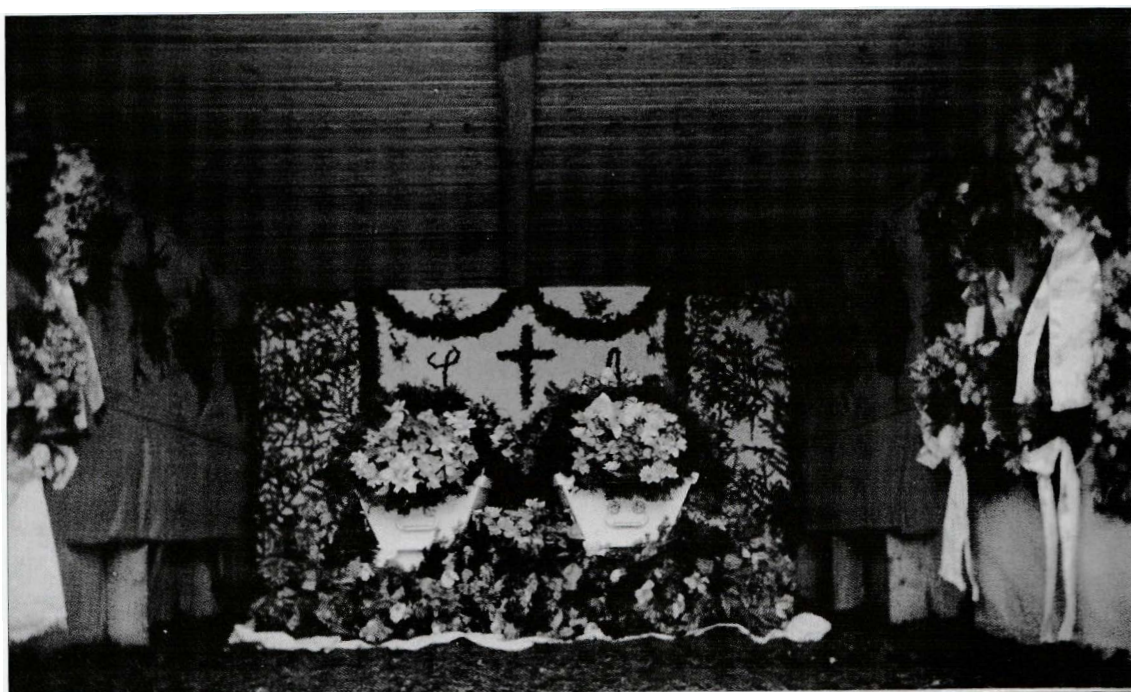
Begravelse for Sofie (f.1862) og Anton Jensen Fykerud (f.1850) i 1937

Av Else Kleven

Disse var mine besteforeldre på farssiden. De bodde på Fykerud fra bestefar kjøpte gården i februar 1880. Sammen med kone og fire barn drev han gården frem til 1927. Da solgte han gården til sin eldste sønn og svigerdatter (Johannes og Karen), som var mine foreldre.

De «gamle» flyttet etter hvert opp i 2. etasje, og den unge familien som besto av mor, far og to små jenter, overtok 1. etasje.

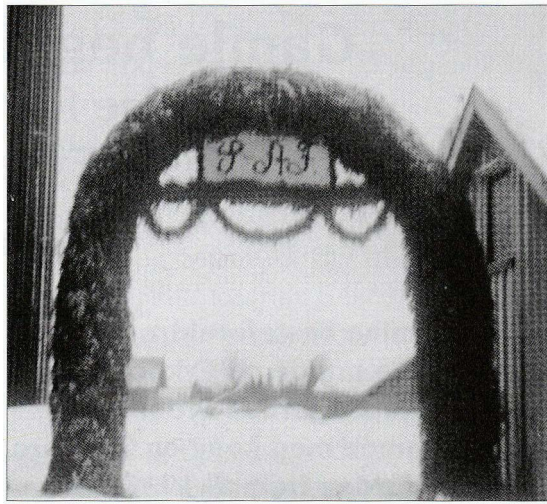
Bestefar Anton hadde på denne tiden blitt blind etter en mislykket

Kistene på låven.

Portal forside

Portal forside.

øyeoperasjon. Han forble blind de siste ti årene av livet sitt.

Både bestefar Anton og bestemor Sofie døde hjemme i januar 1937 med bare noen timers mellomrom. Alt skulle foregå hjemmefra. Låven ble pyntet og gjort i stand til «kapell», hvor de to kistene ble plassert til den dagen begravelsen skulle finne sted. Det ble også lagd en fin port pyntet med

granbar i utkjørselen fra gården.

Begravelsesdagen var det samling hjemme. Mange i slekta hadde reist langt, og som skikken var ble det servert mat og drikke til alle fremmøtte før avreise til kirken.

Etter vanlig begravelsesrituale, som da foregikk på låven, gikk ferden til gravplassen ved Eidsberg kirke. Det var bare hesteskys den gangen, og det

Før talen.

Så ta da mine hender, og før mig frem
Inntil jeg salig ender i himlens hjem!
Jeg kan ei gå alene, enn ei et fjed;
Hvor du mig fører ene, jeg følger med.

Selv om jeg ei fornemmer din sterke hånd
Min salighet dog fremmer din gode Ånd.
Så ta da mine hender, og før mig frem
Inntil jeg salig ender i himlens hjem!

Efter talen.

Den store hvite flokk, å se
Som tusen berge full av sne
Med skog omkring
Av palmesving,
For tronen — hvo er de?

Det er den helteskare som
Av hin den store trengsel kom
Og har sig todd
I lammets blod
Til himlens helligdom.

Der holder de nu kirkegang
Med uophørlig jubelklang
I høie kor,
Hvor Gud han bor
Blandt alle englers sang.

Begravelses-sangen

Før talen; Så ta da mine hender.

Etter talen; Den store hvite flokk å se

Gravstenen.

ble et langt gravfølge. Hesten som dro vogna/sleden burde være svart. Det var bare en av våre hester som var svart, så vi fikk låne en i nabolaget.

Etter jordfestelsen reiste alle tilbake til Fykerud hvor det var minnesamvær, og det ble servert middag og kaffe.

Alle som skulle reise langt fikk også kveldsmat.

Jeg var fire år den gangen, og begravelsen gjorde et voldsomt inntrykk på ei lita jente. Jeg har et klart bilde av alle hendelsene – nå nesten 80 år senere.

Eidsberg kirke – «Østfolddoment» Postkort fra siste del av 1960-tallet. Foto: Carl Normann. Utlånt fra Jul Aage Krosbys postkortsamling

Brev fra Enerhauen

Av Helge Bergland

Sommerfuglene fra Kampen

Med sommer og skoleferie fulgte store begivenheter for store og små i Sameiariket. Da kom «byfremmena» fra Kampen i Oslo, og riket fikk en oppblomstring i språkdrakt og velstand uten like.

Først kom Johan, Karoline og Reidar fra Bøgata 32. Karoline og bestemor var søskenbarn og venninner fra barndommen, og trakk godt sammen. Bestemor satte rokken på loftet for noen hektiske uker, strikkesøyet fikk ferie, og de to gamle damer gikk på sommerlige stier, hørte de siste gjøkegal og fant sankthansormer.

Johan og bestefar var også busser de første dagene, sia blei det vennskap uten hjertelighet. Johan var ikke oppmerksom nok lytter til bestefars jaktbragder, og gikk heller sine egne veier, kunne ligge i timevis ute og betrakte en liten, skarve blomst og kom hjem med tårer på kinn. Denne Tøienhavens publikummer nummer en var et barn blant blomster og tro varsamt i graset.

Men, som de store, naive naturbarn var Johan svak for en dram. Riktignok flommet ikke Sameia av denne edle vare, men på en eller annen eiendommelig måte greide onkel Einar på Enerhaugen eller Karl Dammen å trylle fram ei spennende flaske i slåttonna, og det ble en trall mellom såter og låve. Bestefar, som leste Skriften villig, men med

meget møye, hadde ikke fått forståelsen av underet i bryllupet i Kana, og bare tok et nødtørftig glass ved bronkitt og lungebetennelse. Bestefar hadde sterke lunger.

Reidar, som hadde samme status som meg når det gjaldt forhold til besteforeldre, ble min våpenbror gjennom evige sommerdager. Det blei barhytter og indianerbrøl, enerbusker i hopetall måtte bøte med livet, og blei omsmidd til buer, og askepilene steg i det blå. Naturligvis var også «Enerhaugongæne» med i leken, bare de første dagers sjalusi hadde gitt seg.

I mellomtia hadde også Enerhaugen fått sin Kampenkvote som installerte seg med grammofon og sorgløshet, og begynte å speile egg på flyende flekken. Det var Martha, datter til de to gamle, med «vesle Kari'a vår, som er to år i år, med sitt krøllete hår og med silkekjole på...» Og så Hilmer, mannen til Martha som hadde et så spennende ærbe som å vaske vogner på Østbanestasjonen. Han var munter og glad, og sto for sommerens kunstneriske innslag, små enaktere med kostymer plukket med fantasi ned fra støvete loft.

Ja, det er vanskelig å stokke kortene fra denne sommerlige kabal. Kanskje skulle vi litt tilbake til ankomsten, dagen da en, ifølge brevet, kunne vente den lykkelige ankomst. Bestemor, bestefar og jeg, ned den lykkelige Smerkerudåsen, og oppstilling ved grinden i påvente av drosje Mysen-Smerkerud. Ittno' knussel.

*Helge Bergland med sin kone Solveig.
(Bildet utlånt av Unni Kvisler.)*

Og så, mine skarpe, forventningsfulle gutteøyne aner en støvsky nede på veien. Og hvor der er en støvsky, er en bil. Velkomst og klemmer og spennende koffertter, og toget hadde vært et kvarter forsinka, og sjafføren får sine 50 øre i driks. Men så oppstår problemet. Bestefar beordra meg tell å væra med bilen tebars te hovedveien og lokke opp de to grindene. Å kjøre bil har nærmest vært en skuddårsbegivenhet, og ville telle erfaringsmessig i kameratflokk, og dermed setter Hans Herland støy Mysenkurs med verdens raskeste grindåpner. Og så er det å spurte en engelsk mil tebars på under fire minutter, jo det var da løpere i gamle dager au. Problemet er nå om en kommer tidsnok til gottepåseåpning. Det holder med et nødrop, og jeg får pustevansker med det første sukkertøyet.

Og oppe i asketuntreet vrirler det av Enerhaugunger, som en sulten trosteflokk sitter de fattige og misunnelige og gottepåsene myldrer opp fra de hemmelige koffertter. Karoline

øyner dette naturens under, og ber de barbeinte små ner til bordets gleder.

Men da protesterer jeg med rettferdig harme og gjør oppmerksom på at jeg «fikk ikke no sist det var fremmen på Enerhaugen». Enda jeg satt på veakassa og var godt synlig. Men Karoline fra Kampen lar sola skinne over rettferdige og urettferdige. Med mild sukkertøystemme påser hun at alle får dele gleden. Og den ekte glede kan deles i det uendelige.

Grensefeider med Trømborg

Dessverre var Sameia hovedsognets buffersone mot Trømborg. Selv om deler av Sameia lå innom Apelands territorium, markerte vi ofte høylydt og med patos at trembæringer var vi nå ikke, verken nå eller i overskuelig fremtid. Og når en tar i betraktning at trømboringene var aper, blei Apeland hverdagsbetegnelsen på disse territorier, med flataper, fjellaper og strandaper, alt etter den geografiske status. På søndagsskolesøndager la vi apenavnet klokkelig vekk, ellers kunne Nordre Trømborg søndagsskole bli en blodig skueplass, noe som langt fra var meninga. Ja, på søndagsskolen følte vi Sameias ariere en lett kløing på skulderblaene; det var englevingene som truet med å bryte fram. Bastardene fra Apeland følte denne kløen lenger ner, forståelig nok.

Det er ikke til å underslå at vi i Sameia var de første til å minne utenforstående, det kunne være sommergjestene fra Oslo eller søskenbarn fra Mysen på besøk, om apenes lavpannede intelligens og dårlige folkeskikk. Ta for eksempel flatapene,

der har en igjen for overdreven klatring i trærne. Og alle strandaper hadde flate neser, personlig hadde vi rundt Åsgård skole, sett hvordan apene lå klistra tell ruta, og nesa med snørr og buser utover det hele.

Tid om annen observerte vi aper like oppi åsen ved Enerhaugen, denne bastion mot urtidsvandalene. Skjellsorda lå en tid lavt i terrenget, men med forsterkninger fra Kampen i Oslo og Mysenslekt fikk vi rødda terrenget for lavpanner. Til og med høye graner blei sømfart, det var ikke til å underslå at apene var fabelaktige til å klatre.

Jørgen var apenes ubestridte leder. Det hendte han kom aleine inn på Sameiaterritoriet, og da fikk han fritt leide. I grunnen var han en gemyttlig kar, lett stammende når han blei for ivrig. Dessuten som flatape og nabo til O. H. Glørud hendte det nok at det blei ei pakke sigaretter eller en eske snus, og Jørgen var ikke den som samla i lader. Han var romslig, like fra tenna og ner, slik at vi under vennskapelig røykskyer og med snusspøtting på fjellet kunne få nyheter fra det mørke fastland, og diskutere fotbællens framtidige status i Trømborgriket.

Jørgen var sjølsagt kaptein på guttelaget, og mente sjøl at han snart var moden for A-laget. Det samme A-laget hadde greid ett poeng de siste fem år. Det poenget kom mot Aremark, en vanskelig søndag da Aremark bare greide å stille sju mann, de andre fikk ikke fri fra fjøset, var det sagt. Nå mente Jørgen at han kunne forsterke laget vesentlig, og han antydte at hvis noen av oss hadde løst, – her så han markert på Rolf og Leif fra Kampen – så skulle det ikke stå på sigaretter og snus, nei.

Men vervekampanjen fikk ikke den nødvendige respons. Oslogutta var medlemmer av «Frogg», og vi andre hadde også bestemte grunner for ikke å kaste glans over Apelands fotball. Blant anna sa både'n Jørgen og apene for øvrig «bæll'n». En kan ikke tenke å vinne en fotballkamp, ved evinnelig å rope på «bæll'n».

Nok om det. De minste av oss begynte å ane røykens virkninger, stua på Enerhaugen begynte en slags berg- og dalbane-karusell, og han Jørgen måtte hjem til middag. Men han lovte å komma tebars med fullt mannskap så kunne det bli kamp. «Og jeg skal ta med bæll'n.»

Og lørda'n etter kom den ordholdne Jørgen med sine plattfotbællsjonglører. Høyet var nettopp brakt i hus, og det blei skritta opp bane på et høvelig jorde. Det blei sjølsagt løvenes lek med aper. Forsterkningene fra Frogg og søskenbarnet fra Mysen gjorde grovarbeidet, Sameias helter fløy i lukene, og etter 19-0 oppga Jørgen håpet på uavgjort, og tok bæll'n til sitt tårevåte bryst, lenge før kubjella hadde markert sluttsignal.

Og flatapene viste seg som dårlige tapere. Kommet opp i skauen og med kongler og fordeler på sin side manet Jørgen sine tropper til hevn, og denne gangen oppnådde Trømborg uavgjort.

Akk, ja, tidene forandrer seg. Nå har en eller annen suppekomité revidert sognegrensene, slik at både Bergland og Enerhaugen er innlemmet i aperiket Trømborg Vel, en får ta det med fatning, men verken flatape eller hevdvunne betegnelser passer liksom på oss. Kanskje «skrytaper»?

Den første tannlegen i Mysen (1903–1904)

«Kvartrullen» lå i Aasgården på vestsiden av Apotekergården og ble antagelig bygget i 1890. Vann var ikke innlagt i gården. Det ble hentet i en ile i bakken bak kornsiloen mot Vandug. Apotekergården hadde sitt eget vannverk oppe fra Vardåsen.

«Kvartrullen»

Det var et lite landsens sted to dyktige – en smed og baker som bygde hus og slo seg ned og arbeidet gode saker.

En snekker var det plass for her med kone, barn og hjelpesvenn, og «Kvartrullen» ble så bygget der. I stedets sentrum ligger den.

Det var et hus med skrådde tak og trapper ned fra siden. En sprettet rull av skråtobakk den liknet mest på tiden.

«Kvartrull'n» ble dens rette navn for mesterens hus og hans svenner, og det de gjorde ble til gagn for hus og hjem og venner.

Men han ei bare snekker var, han også trakk ut tenner. Først skar han rundt; en krok han tar – og tannverk ei en kjenner.

Det var en blodig operasjon å trekke vonde tenner – ingen råd til reparasjon, det ikke tiden kjenner.

Men tiden gikk – også tidens tann. Og huller i tenner fylles med gull og sølv og amalgam og Karius og Baktus utskylles.

Han låste skrinet med krok og kniv, han så at tiden var ute. Han fant ei ro – tok barn og viv til Amerika gikk så hans rute.

J.G., høsten 1970

«Kvartrullen» er det lille huset til høyre for Aas-gården. Bildet er fra 1904. «Kvartrullen» ble revet i 1977 for å gi plass til rundkjøringen i Bergerkrysset. Postkort utlånt fra Jul Aage Krosbys postkortsamling.